

22

TALLINNA POLÜTEHNILISE
INSTITUUDI TOIMETISED
ТРУДЫ ТАЛЛИНСКОГО
ПОЛИТЕХНИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА
SEERIA B № 22

**FILOSOOFIA KATEEDRI
KULTUURIALASEID
UURIMUSI**

Er. 6.118

TALLINNA POLÜTEHNILISE INSTITUUDI TOIMETISED
ТРУДЫ ТАЛЛИНСКОГО ПОЛИТЕХНИЧЕСКОГО ИНСТИТУТА
SEERIA B № 22

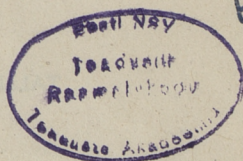
1968

FILOSOOFIA KATEEDRI
KULTUURIALASEID
UURIMUSI

TALLINN 1968

SISUKORD

V. Külaots. Eesti kodanluse kultuuriteooriatest	3
V. Külaots. Vaimse kultuuri arenemise mõningatest probleemidest kommunismi ehitamise perioodil	19
M. Põldra. Sisu ja vormi vahekorrast «Kalevipojas»	31
M. Põldra. Kunstilise kujundi tunnetamisest ja selle rakendamisvõi- malustest «Kalevipoja» analüüsimisel	51

Ep. 8233

V. Külaots

EESTI KODANLUSE KULTUURITEOORIAST

Kultuuri kui äärmiselt mitmepalgelise ühiskondlik-ajaloolise nähtuse käsitlemine eeldab tema üksikute esinemisvormide uurimist. Uheks selliseks vormiks on rahvuslik kultuur ja selle sisu, seos vaimse ja rahvusliku kultuuri kui filosoofiliste mõistete vahel ning nende ühtsus ja erinevus.

Rahvuslik kultuur kujutab endast üht kultuuritüüpi inimkonna üldises kultuurilises arengus, kusjuures on lähtutud vormilisest diferentseerimisest. Rahvusliku kultuuri ja inimkonna vaimse kultuuri kui terviku vaheline seos on üksiku ja üldise dialektika, üksiku ja üldise ühtsus. Vaimse kultuuri arenemise üldised seaduspärasused määravad ka rahvusliku kultuuri arengu; need seaduspärasused avalduvad aga erilises, rahvuslikus vormis. Nii on iga rahvuslik kultuur erinev teistest, kuid samal ajal on tal ühiseid jooni teiste rahvuslike kultuuridega, alludes kultuuri arenemise üldistele seaduspärasustele.

Rahvusliku kultuuri tekkimine on seotud rahvuse kujunemisega ja kuulub seega kapitalistliku formatsiooni tekkeperioodi. Rahvusliku kultuuri all mõistame rahvusele ühiseid jooni, kombeid, tavasid ja iseloomu, tema iseärasusi vaimse kultuuri valdkonnas, neid väljendusvorme, mis muudavad kultuuri just antud rahvuse kultuuriks. Rahvuslike iseärasuste väljakujunemise protsess, mis toimus juba varasemate formatioonide vältel ja on rahvusliku kultuuri eelduseks, hakkas eriti hoogsalt arenema seoses kapitalistlike rahvusriikide moodustamisega.

Rahvuslik on kultuuris vormialane mõiste. Rahvuslik väljendub kultuuri üksikute liikide vormide kaudu, andes nii ühele kui teisele kultuuriliigile eripalgelisuse, iseärasuse, ainult ühele või teisele rahvusele omase. Rahvusliku vormi määrab tema

sisu. Ühiskondlikust olemisest ja ühiskondlik-majanduslikust formatsioonist olenevalt väljendab kultuuri sisu ühiskonna valitsevate klasside huve. Kapitalistliku ühiskonna kultuuri antagonistlik sisu avaldab mõju kultuuri vormile, rakendades rahvuslikud iseärasused ja erijooned sisu teenistusse. Vormi tagasimõju sisule esineb aga ka kultuuri valdkonnas.

Rahvusliku kultuuri hinnang ja analüüs nõuavad eelkõige kultuuri sisu kindlaksmääramist. Rahvuslik vorm võib teenida ja teenibki täiesti erinevat sisu, väljendades kõige erinevamaid ja üksteisele vastukäivamaid ideoloogilisi taotlusi. Kapitalistliku ühiskonna rahvuslikus kultuuris avaldub see protsess iseäranis ilmekalt. Uhes ja samas vormis esineb siin kaks sisu — kodanlik ja proletaarne. Selline vastuolulisus sisus viib tegelikult rahvusliku kultuuri lõhenemisele kaheks vastandlikuks kultuuriks, mida võib küll siduda ühine rahvuslik vorm, kuid mis väljendavad erinevaid huve ja eri ideoloogiat, mille vahel käib terav võitlus. V. I. Lenin märkis 1913. aastal, et «igas kaas-aegses rahvuses on kaks rahvust... Igas rahvuslikus kultuuris on kaks rahvuslikku kultuuri.»¹

Valitsevaks kultuuriks kapitalistlikus ühiskonnas on ekspuaterijate, kodanluse kultuur. Olles allutanud oma võimule tootmisvahendid, on kodanlus saanud ka vaimse tootmise põhiliseks valdajaks. Kasumi ja monopoolse kasumi tagaajamine imperialismi perioodil ilmneb ka kultuuris. Kodanlus püüab saada igasugusest kultuurilisest tegevusest eelkõige võimalikult suurt sissetulekut. Kodanlus lähtub oma kasumipoliitikast ka siis, kui ta püüab kõigi vahenditega takistada rahva juurdepääsu kultuurisaavutustele ja hoida töötavaid hulki vaimses pimeduses, sest siis on ekspuaterimine ohutum ja tulusam. Kodanlik kultuur omandab rahvusliku vormi, kasutades seda ekspuateriva vähemiku huvides ekspuateritava enamuse vastu.

Kodanlikule kultuurile on vastukaaluks ekspuateritavate hulkade progressiivne võitlev kultuur, mis on töörahva vaimse elu väljenduseks. Võitlus kahe kultuurivoolu vahel on kultuuri arengus üheks edasiviivaks jõuks.

«Igas rahvuslikus kultuuris on kas või väljaarenematud demokraatliku ja sotsialistliku kultuuri elemendid, sest igas rahvuses on töötavad ja ekspuateritavad hulgad, kelle elutingimused paratamatult tekitavad demokraatlikku ja sotsialistlikku ideoloogiat. Kuid igas rahvuses on ka kodanlik kultuur (enamasti aga veel mustasajaline ja klerikaalne) — seejuures mitte ainult «elementide» näol, vaid valitseva kul-

¹ V. I. Lenin. Teosed, 20. kd., lk. 15.

tuuri näol. Sellepärast «rahvuslik kultuur» üldse on mõisnike, pappide, kodanluse kultuur.»²

Nende kahe kultuuri olemasolu ühe rahvusliku kultuuri raames pole lihtne koosseksisteerimine, lihtsalt teineteise kõrval kulgev arenemine, vaid nad avaldavad vastastikku mõju, võitlevad omavahel.

Kodanluse ja proletariaadi kultuuri vastastikuse seose tähtsaimaks aspektiks on nendevaheline võitlus. Võitlus kahe kultuuri vahel tähendab eelkõige võitlust kahe ideoloogia vahel. Kodanliku ja proletaaride ideoloogia vahelised antagonistlikud vastuolud määravad ära ka selle võitluse olemuse. Sellest sõltub omakorda kahe kultuuri vaheline antagonistlik vastuolu, sest ideoloogia määrab kultuuri ideelise olemuse.

Kodanluse ja proletariaadi kultuuri vahelisel seosel on veel teine aspekt: kodanluse kultuuri progressiivsete ja väärtuslike kultuurisaavutuste kriitiline ülevõtmine ja kasutamine. Võitlus kodanliku kultuuri reaktsioonilise ideoloogilise sisu vastu ei tähenda hoopiski, et kõike seda, mis temas on väärtuslikku ja kasulikku, ei võiks proletariaat kasutada.

Milline on kahe rahvusliku kultuuri vaheline suhe ja nende osa, see sõltub meie arvates eelkõige kodanliku ühiskonna klassivõitluse arengu astmest. Piiratud ulatusega klassivõitluse puhul tuleb paratamatult konstateerida ka proletaaride kultuuri nõrkust ja vähest levikut ning kodanluse kultuuri segamatut võimutsemist. Klassivõitluse teravnemine ja proletariaadi aktiivsuse kasv toob aga endaga kaasa proletaaride kultuuri tugevnemise ja laialdase leviku. Proletariaadi klassihuvide nõuavad üha suuremaid kultuurilisi teadmisi ja võimalusi. Teiselt poolt kutsub klassivõitluse kasv esile kodanluse kultuuri vasturünnaku proletaaridele kultuurile ja kodanluse järjest kasvavad jõupingutused proletariaadi vaimseks allutamiseks. Klassivõitluse tõusu perioodil avaldub kahe kultuuri vahel äge võitlus. Klassivõitluse kui antagonistlikku ühiskonda liikumapanev jõud on seega rahvusliku kultuuri arendamises määrava tähtsusega. Muidugi ei saa kultuuri arenemist kodanlikus ühiskonnas tuletda otseselt ühiskonna sotsiaal-majanduslikust elust; seos nende ühiskonnaelu kahe külje vahel pole mitte ainult otsene, vaid ka kaudne, millele avaldavad mõju mitmesugused tegurid. Seetõttu on see seos väga keeruline. Määravaks asjaoluks, nagu eespool märgitud, jääb ikkagi ühiskondlik olemine.

Rahvusliku vormi abil püüab kodanlus kultuuripoliitika teostamisel laveerida ja võltsida. Rahvusliku kultuuri sildi all serveerib ta oma kodanlikke kultuuriteooriaid rahvuslikena,

² V. I. Lenin. Teosed, 20. kd., lk. 8.

s. t. kõigile klassidele ühistena. Rahvuslikku vormi kasutab kodanlus reaktsioonilise, antihumanistliku, individualistliku, amoraalse sisuga kultuuri levitamiseks. Kodanlik rahvuslik kultuur on suunatud klassivõitluse lämmatamisele, töölisklassi lõhestamisele, töörahva tähelepanu kõrvalejätmisele klassivastuoludelt. Natsionalistliku sisuga püütakse tekitada lõhet eri maade proletariaadi vahel, külvata umbusku ja lõhestada internatsionaalset töölisliikumist. Samu eesmärke teenivad ka mitmesugused amoraalsed komponendid kultuuri sisus. Tõstes esiplaanile kõige mitmekesisemaid amoraalseid probleeme ja propageerides neid kui jaatavaid ning õigeid eesmärke, püüab kodanluse kultuur tõmmata töörahvast eemale tõelistest kultuurihüvedest ja klassivõitlusest. Et muuta proletariaati oma kuulekaks sulaseks, kasutab kodanlus ka religiooni, levitades seda kõikide kultuuriliikide kaudu.

Kapitalismi perioodi rahvusliku kultuuri analüüsimisel tuleb seepärast alati vaadelda eraldi nii reaktsioonilist kodanlikku kultuuri kui ka progressiivset demokraatlikku ja proletaarset kultuuri. Hinnangu andmine kodanliku ühiskonna kultuurile «üldse» on väär, sest sel juhul jääb paratamatult arvestamata üks teineteisele vastukäivatest tendentsidest: kodanluse kultuuri reaktsioonilisus või rahvahulkade kultuuri progressiivsus. Nende tendentside ebaõige arvestamine põhjustab aga kultuuri-teoreetiliste ja praktiliste probleemide lahendamisel suuri vigu.

Oma kultuuriteooriates põhineb kodanlus objektiivse ja subjektiivse idealismi mitmesugustele vooludele, lahutades kultuuri tema materiaalsest alusest — ühiskondlikust olemisest. Kodanlus käsitleb kultuuri sõltuvust ühiskondlik-majanduslikust formatsioonist, tootlike jõudude arenemise tasemest, klassivõitlusest, rahvahulkade ajaloolisest tegevusest jne. vääramalt. Idealistlikud filosoofid väidavad, et kultuur seisab klassidest ja klassivõitlusest eemal, on kõrgeima üldinimliku vaimu objektiivne väljendus. Ühed kodanlikud teooriad püüavad näidata kultuuri «vaimu enesearendamise» tulemusena, teised «eliidi» vaimse produktina, mille loomine on jõukohane vaid «paremale» osale ühiskonnast. Rassistlikud sotsioloogid vaatlevad kultuuri kui «rahvusliku vaimu» produkti, püüdes õigustada koloniaalrahvaste rõhumist nende madala kultuuri alistamisena kõrgema kultuuri kandjate poolt.

Kultuurikäsitluses on levinud ka mitmesugused bioloogilised suunad. Kultuuri vaadeldakse kui inimvajaduste rahuldamise ühtsust. See suund eitab kultuuri klassilist ja ühiskondlik-ajaloolist iseloomu, eitab klassivõitlust kultuuri valdkonnas ja püüab õigustada rahvavaenuliku kodanliku kultuuri olemasolu.

Kodanlikud ideoloogid väidavad, et rahvuslik kultuur on ühtne ja vastandavad selle teiste rahvuste kultuuridele. Nad

õhutavad rahvuslikku vihavaenu selleks, et lüüa klassi-
vastuolusid. V. I. Lenin ütleb, et «rahvusliku kultuuri loosung
on kodanlik (sageli aga ka mustasajalis-klerikaalne) pettus.»³

* * *

Eesti rahvusliku kultuuri kujunemine algas XIX sajandi
I poolel koos kapitalistliku tootmisviisi tekkimise ja arenemi-
suga. Kuni möödunud sajandi 60-ndate aastateni saab kõnelda
üksnes eesti rahvusliku kultuuri elementidest.⁴ Sajandi II poole-
le, kui kapitalism saavutas võidu feodalismi üle ja kujunes
eesti kodanlik rahvus, näeme ka eesti rahvusliku kultuuri sündi.

Klassiühiskonna kultuurina oli eesti rahvuslik kultuur algu-
sest peale klassiline, antagonistlike vastuoludega. Kapitalismile
omased majanduslikud ja poliitilised vastuolud kajastuvad otse-
selt või kaudselt rahva vaimses kultuuris. Koos kapitalismi
vastuolude süvendamisega ühiskondlikus olemises toimub see
protsess ka ühiskonna vaimses elus. Käesoleva sajandi algul,
kui Eesti jõudis imperialismi ajajärku, süvenevad vastuolud
vaimses kultuuris. Kaks vastandlikku kultuuri eesti rahvuslikus
kultuuris on teineteisega teravas võitluses. Oluliselt mõjutasid
seda võitlust ja kultuuri arenemist esimene kodanlik-demo-
kraatlik revolutsioon ja Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon.

Sotsialistliku rahvusliku kultuuri perioodi eelkäijaks eesti
rahvusliku kultuuri arengus on kodanliku vabariigi periood
1918—1940. See on äärmiselt vastuoluline ajajärk eesti rahvus-
liku kultuuri arengus.

Kultuuri arenemist kodanluse diktatuuri päevil tuleb vaa-
delda kahest aspektist: 1) kultuuri arenemise mõningate üldiste
seaduspärasuste väljendumine kodanliku eesti kultuuris;
2) reaktsioonilise ja progressiivse kultuuri suhe eesti rahvusli-
kus kultuuris antud perioodil.

Kultuuri arenemise piiratus, mis on iseloomulik ekspluataa-
torlikule ühiskonnale üldse, on omane ka antud perioodi eesti
rahvuslikule kultuurile. Kapitalistlik ekspluateerimissüsteem
seab vaimsele kultuurile raamid, mille ületamine on raskenda-
tud. Klassiline piiratus avaldab oma mõju kõikidele vaimse
kultuuri liikidele, määrates eelnevalt ära kultuurisaavutuste
sisu ja vormi. Vaimse kultuuri klassilistest raamidest olenevad
ka ekspluataatorlike klasside huve teeniva kultuurilise tege-
vuse tulemused. Kultuuri arenemist pidurdavad suuresti religi-
oossed raamid, mida valitsev klass kasutab samuti oma huvides.

Ekspluataatorlikule ühiskonnale omane kultuurialane kihis-

³ V. I. Lenin. Teosed, 20. kd., lk. 7.

⁴ Eesti NSV ajalugu, II, lk. 220.

tumine leiab aset ka Eesti vaimses elus, kus võib eristada nelja tegurit: 1) mitmesuguste ühiskonnakihtide erinev hariduslik tase, 2) erinevad võimalused tegelda vaimse kultuuri loomisega, vaimse tootmisega sõltuvalt materiaalistest ja hariduslikest eeldustest; 3) erinevad võimalused vaimse kultuuri saavutuste kasutamiseks oma vaimse isiku rikastamise eesmärgil; 4) erinevad võimalused kasutada kultuuriväärtusi olustiku täiustamiseks.

Kodanliku eesti kultuuris oli selline kihistumine väga sügav. Hariduse omandamine oli seotud suurte materiaalistete kuludega ja proletariaadile seetõttu raskesti kättesaadav. Kodanlus oli huvitatud sellest, et koolide arv oleks väike ja õppemaks kõrge, sest see pidurdas talle ebasobivate elementide juurdepääsu haridusele. Kodanlikus Eestis valitseva tööpuuduse tõttu jättis kodanlus tööta eelkõige just proletarise haritlaskonna. Kõik see viis selleni, et saavutusi hariduse ja teaduse alal kasutas kodanlus eksploateerivate klasside huvides, proletariaadi vastu.

Märgatavalt takistas kodanlus eesti töörahva tegevust vaimse kultuuri loomisel. Peamiseks takistuseks olid hariduse omandamisega seotud raskused. Selle tagajärjel jäid paljud võimekad inimesed kultuurilisest tegevusest kõrvale ja paljude loov tegevus katkes õige pea. Et kultuuriasutused kuulusid valdavalt kodanlusele, eelistas ta tööle võtta oma klassi esindajaid, kuna proletariaadi hulgast esilekerkinud kultuuri alal töötajad jäid sageli tööta. Üheks põhjuseks, miks töörahvas kultuuri loomisest kõrvale jäi, oli materiaalistete vahendite piiratus. Proletaarsel kirjanikul oli raskusi oma tööde kirjastamisega, kujutava kunsti harrastamine nõudis aga teatavat materiaalist baasi. Seetõttu oli paratamatult piiratud nende proletariaadi hulgast pärinevate inimeste ring, kes said vaimse kultuuri loomisel kaasa rääkida.

Kultuurisaavutuste valdamise monopol kuulus eesti kodanlusele. Igasuguste kultuuriürituste ja kunstiteoste hinna tõstmisega muudeti need rahvale kättesaamatuks. Seega sai eesti proletariaat kultuuriväärtusi kasutada enesetäiendamiseks vähesel määral. Materiaalistete vahendite piiratus sundis proletariaati loobuma vaimse kultuuri hüvede enamikust.

Kahe kultuuri olemasolu eesti rahvuslikus kultuuris on täheledatav kogu imperialismi perioodil. Kodanlik-demokraatlikud ja sotsialistlikud revolutsioonid mõjutavad ühiskonna vaimset elu. Klassivõitluse kasv ja revolutsioonid tugevdavad kodanluse reaktsiooni ja pealetungi materialistlikule ideoloogiale, progressiivne kultuurisuund hakkab aga kiiresti arenema. Vastuseks kodanluse idealistlikele kultuurikontseptsioonidele kujuneb progressiivne materialistlik kultuurikäsitlus.

Eesti kodanliku perioodi kultuuri hindamisel tuleb lähtuda eelkõige selle kultuuri sisust ja olemusest. Valitsevaks ja võimalikest olevaks kultuuriks oli muidugi kodanluse kultuur, mida iseloomustab reaktsiooniline ja roiskuv ideoloogia. Seetõttu paljud kultuuriliigid, nagu ühiskonnateadused, osaliselt kunst jne. mandusid. Reaktsioonilisest ideoloogiast ei pääsenud ka sellised kultuurialad, mis oma iseloomult on mitteklassilised, nagu loodusteadused, täppisteadused jt. Need teadusealad olid allutatud kodanluse poliitikale ja teenisid selle huve, neid arendati ja rakendati ainult sel määral, kuivõrd see oli kodanlusele kasulik. Kultuuri reaktsiooniline iseloom ei eita aga edusamme ühel või teisel kultuurialal. Seda võis märgata ka kodanlikus Eestis (näiteks keemiateaduse areng seoses põlevkivi tootmisega jne.).

Imperialismi perioodile iseloomulikud jooned kodanluse maailmavaates ja kultuuriteooriates on täiel määral omased ka Eesti kodanlusele aastail 1918—1940.

Järjest teravnevad vastuolud tootlike jõudude ja tootmisuhete vahel vajutavad oma pitseri vaimsele elule. Kodanlus asub üha energilisemalt otsima tekkinud ummikust väljapääsu. Selle tulemuseks on mitmesuguste objektivistlike ja subjektivistlike idealistlike teooriate levik, nende pealesurumine laialdastele rahvahulkadele. Võitlus järjest kasvava revolutsioonilise liikumise vastu nõuab kodanluselt tugevat ideoloogilist relva, ja selle väljatöötamisele asubki kogu kodanlike ühiskonnateadlaste armee. Kodanlus laseb käiku terve arsenaliga mitmesuguseid teooriaid, mille eesmärgiks on rahva tähelepanu kõrvalejuhtimine klassivõitluselt, tegelikkuselt. Kõik need müstilise, religioosse jne. iseloomuga teooriad teenivad seda eesmärki ja nende levitamiseks kulutatakse suuri summasid. Töötava rahva ideeline allutamine ja valitsemine on kodanliku kultuuripoliitika peamine siht.

Eesti kodanlust iseloomustab kõigepealt reaktsiooniline ideoloogia, mis on kantud natsionalismi ja rassismi vaimust. Eesti kodanluse filosoofiaks oli idealism oma mitmekesisest vormides — positivism ja selle erikujud (mahhism, pragmatism), neorealism, personalism, tehnokraatia. Eesti kodanluse natsionalistlik rahvusfilosoofia võttis omaks Lääne-Euroopa idealistlikud, metafüüsilised kultuuriteooriad ja hakkas nende alusel looma oma «tõeliselt rahvuslikku kultuuri». «Ja kui me viimati tohime juhtida tähelepanu veel ühele momendile, siis ei saaks vististi kahelda, et eriti väikerahvana vajame kultuurilise kandejõuna *i d e a l i s m i.*»⁵ Idealistlikest seisukohtadest

⁵ Pärtel Haliste. Klassiline haridus ja Eesti kultuuri arendamise probleem. Eesti Kultuuri Sõprade Koondise Toimetised nr. 1, Tartu, 1934, lk. 20.

lähitundes püüdis kodanlus anda vastust ka kultuuriküsimustele. Kultuuri käsitletakse kui «absoluutse idee» teostumist inimvaimu kaudu, kui inimeste elu peenenemist ja õilistumist. Kultuuri olemust määravaks teguriks pidas kodanlus religiooni, lahutades kultuuri ühiskonna materiaalse elu tingimustest.

Eesti kodanluse kultuuriteooriad on kõige tihedamalt seotud Lääne-Euroopaga. Kultuuri seostamisel Lääne-Euroopaga tuleb eristada kahte põhilist voolu. Esimest koolkonda iseloomustab kindlate kultuuripiirkondade moodustamine (näit. Lääne-Euroopa kultuuripiirkond, Ida-Euroopa kultuuripiirkond jne.) ning Eesti asetamine Lääne-Euroopa kultuuripiirkonda (P. Haliste, J. Aavik, K. Liideman jt.). Orienteerudes ühiskonnaelu probleemides idealistlikult, metafüüsiliselt, püüavad selle koolkonna esindajad levitada Läänes väljatöötatud kontseptsioone Dewey, Bergsoni, Spenceri jt. vaimus. Läänele orienteerumisega ilmneb ka suund vastandada Eestile kõike seda, mis tuleb või on tulnud idast, s. o. Venemaalt või Nõukogude Liidust. Üheaegselt Lääne, germaanluse ja skandinaavluse ülistamisega püütakse igati halvustada slaavlust.

1920. aastal ilmunud teoses «Küsimused Eestimaa kultuuraajaloo kohta» I kujutatakse saksa rütleid kultuuritoojatena, raamatute ja koolihariduse levitajatena, ülistatakse igati saksa ja rootsi aega ja näidatakse balti aadlit eestlaste kaitsjana ja saksa rahvast eesti rahva suure eeskujuna.⁶

Nõukogude Liidus ja marksistlikes ideedes nägi eesti kodanlus oma peamist vaenlast. Materialistlikele ideedele püüdis kodanlus vastu seada Lääne-Euroopa idealistlike ideid ja neid propageerida. Raamatus «Eesti omapärane kultuur ja rahvuslikud pahed» kirjutab J. Aavik: «Selle vene mõju pahede needust ja mõju kannab veel praegune põlv. Mida enam meist vene mõju kaugeneb... ja mida enam teiselt poolt läheneme tervendavamaile mõjudele (Soome, Skandinaavia, Inglise, Ameerika Ühendriikide, koguni Saksamaa), ühtlasi ise püüdes oma pahedest aru saada ja neid parandada, seda mööda paraneb ja puhastub ka rahva iseloom ja selle tagajärjel ka olud.»⁷

Nende otseselt laimavate seisukohtade kokkuvõtteks esitame P. Haliste väite: «Ning siin me seisame igatahes ühe kindla ajaloolise tõsiasja ees: Eesti oma kultuuriliselt asendilt kuulub lääne-euroopa kultuuri piirkonda... Viimati on ka meie lähema mineviku üldkultuuriline areng juhitud olnud peamiselt läänestumise

⁶ Küsimused Eestimaa kultuuraajaloo kohta I. Tallinn, 1920.

⁷ J. Aavik. Eesti omapärane kultuur ja rahvuslikud pahed. Tartu, 1927, lk. 16.

suunas, ning seda mitte ainult Eesti iseseisvuse kestes — tuletagem näit. meelde Noor-Eesti liikumist ja viimase sellekohaseid püüdeid. Sääraseid ajaloolise mineviku tõsiasju tuleb lugeda kohustavaiks tulevikugi kohta.» Lisaks märgib ta, et «meie kultuurilise lähenemise püüded peavad olema suunatud läände ja meil seega tuleb otsida kontakti eeskätt lääne kultuurkonna kõrgete saavutustega.»⁸

Osa kodanliku Eesti kultuuriteoretikuid sai aru, et piiramatut apelleerimine Lääne-Euroopale võib endaga kaasa tuua ka negatiivseid nähtusi. Levis ju Lääne-Euroopas samuti laialdaselt marksistlik maailmavaade ja töölisliikumine. Selle mõju eest oli vaja eesti töölisklassi hoida. Kõige sobivamaks ideoloogilise mõjutamise vahendiks olid mitmesugused langust ja pessimismi jutlustavad teooriad. Nii kujuneb teine koolkond eesti kodanlikke filosoofe, kes, tahtes juhtida tööraha tähelepanu tõeliselt olukorralt kõrvale ja uinutada tema klassiteadvust, asuvad agaralt propageerima saksa filosoofi O. Spengleri pessimistlikku teooriat õhtumaa, s. o. Lääne-Euroopa allakäigust, selle kultuuri langusest. Spengleri järgi on inimühiskonna ajaloo esinenud mitmeid üksteisest eraldatud kultuure, millest igaühel on oma sünd, õitseng ja hukkumine. Nende kultuuride vahel pole mingit seost ega järjekestvust, ei põhjuslikkust ega progressi. Euroopa kultuur on jõudnud viimasele arenemisastmele. Tulevikulootusi tal enam ei ole, ta läheneb oma loomulikule surmale. Ainukeseks päästeabinõuks pidas O. Spengler preisi ideoloogia levimist üle maailma. Euroopa kultuuri suudab hävingust päästa vaid saksa imperialismi võit rahvusvahelises ulatuses.

O. Spengleri eesti järglased L. Vahter ja K. Rotschild püüdsid oma teooriat kohandada Eesti oludele. Kuulutanud Eesti lääne kultuuripiirkonda kuuluvaks, leidsid nad ka siin tundeärke, mis selgesti näitavat kultuuri surma lähenemist. Kapitalismi kokkuvarisemist pidasid nad kogu kultuuri hukkumiseks, mis viib tsivilisatsiooni tagasi barbaarsusse. K. Rotschild mõistis, et preisi junkurluse päästjmissiooni teooria jääb eesti rahvale vastuvõtmatuks. Seepärast teeb ta O. Spenglerile oma poolse «paranduse» ja hakkab propageerima uue kultuuri — turaani kultuuri sündi. Selles kultuuris, mis astub hukkuva lääne-euroopa kultuuri asemele, olevat juhtival kohal eesti rahvas koos teiste soome-ugri rahvastega.

Eesti kodanluse kultuuriteoretikute kaldumine religiooni oli otsene ja avalik. Usu propageerimine ja seostamine kultuu-

⁸ Pärtel Haliste. Klassiline haridus ja Eesti kultuuri arendamise probleeme, lk. 11 ja 15.

riga ükskõik millises vormis oli väga ulatuslik. Seejuures ei seganud kodanlust isegi asjaolu, et kultuuriteooriate loojatel esines religiooni valikul lahkuminekuid. Kodanlus lähtus jesu-iitlikust seisukohast — eesmärk pühendab abinõu. Oma ees-märgi, kodanluse võimu kindlustamise seisukohast olid kõik usud — nii kristlus kui ka taarusk — kasutatavad.

Religiooni pidasid kodanluse ideoloogid üldiselt kõlbluse aluseks. Religioon ja kõlblus pidid moodustama nn. kultuuri hinge, ilma milleta tõelist vaimukultuuri olla ei saa.

Kodanluse seisukohti religiooni ja kultuuri küsimuses väl-jendas ilmekalt K. Rotschild oma raamatus «Kultuuri prob-leem»: «Meie tõsistasime, et tähtsamad kultuuri elemendid on usk, kunst ja poliitiline elu. Neist kasvavad pärast teised ele-mendid. Nimetatud kolmest elemendist on kõige tähtsam usk. Tema on ka teiste elementide aluseks: kasvab ju kunst otse-kohe usutundest välja.»⁹

Rahva teadvuse mõjutamine religiooni abil oli kodanlusele igati vajalik. Seetõttu püüti religiooni esitada igavese kultuuri-väärtusena, mis on omane kõigile suurtele kultuurirahvastele. Väike eesti rahvas ei tohtinud ju oma suurtest eeskujudest Lääne-Euroopas maha jääda. «Kui vaadelda lääne-euroopa juh-tivate kultuurirahvaste arengut, siis tuleb tõsiasjana fikseerida seda, et nende kultuuri kujunemisel on osa etendanud järg-mised kolm tegurit: 1) antiikkultuur, 2) kristlus ja 3) rahvuslus,» märgib P. Haliste oma artiklis «Klassiline haridus ja Eesti kul-tuuri arendamise probleem». Edasi kirjutab ta: «Tuleks aga kindlasti soovida, et kristlus oma kultuurilist missiooni suudaks tulevikus paremini täita.»¹⁰ Milline oli religiooni «kultuuriline missioon» 1934. aastal kodanlikus Eestis, on täiesti selge. Fašist-liku diktatuuri kehtestamine Saksamaal julgustas ka eesti kodanluse fašismimeelset imperialistlikku ladvikut. 1934. aastal võtab Eesti kodanlik valitsus avalikult fašistliku suuna. Reli-giooni ülesandeks jäi rahva ideoloogiline mõjutamine ja võit-lus materialistliku maailmavaate vastu. Kodanlus oli sunnitud isegi tunnistama materialismi elujõudu, kuid kõigest hoolimata püüdis ta selle vastu võidelda ning kindlustada idealismi posi-tioone. «Õnnetus seisab vaid selles, et loodusteaduste ja teh-nika peadpööritava edu sugestioonile alluvalt materia-listlik elukäsitlus püüdis vallutada kogu elu — ka vaimu- ja ühiskonnaelu — kui ainuke võimalik vaatlusbaas, tungis ainukeseks kõikvõimsaks maailmavaateks», märgib J. Tork, kes käsitles kodanliku Eesti hariduselu. «Olgu lisatud,

⁹ K. Rotschild. Kultuuri probleem, lk. 70.

¹⁰ Pärtel Haliste. Klassiline haridus ja Eesti kultuuri arendamise probleeme, lk. 13 ja 14.

et võitlus selle materialistliku kallakuga maailmavaatega on väga raske sellepärast, et 1) ta on vallutanud inimkonna väga laialdases ulatuses, 2) on tunginud väga sügavasse inimeste alateadvusse, 3) omab tähtsaid metoodilisi voorusi, eeskätt lihtsust, arusaadavust.»¹¹

Võitlus materialistliku maailmavaate vastu läbib punase joonena kogu kodanliku perioodi kultuurielu. Seda võitlust peeti nii avalikult kui varjatult, küll lihtsalt materialismi laimamisega, küll viidetega lääne idealistlike filosoofide kõlavanimelistele teooriatele. Tööraha tähelepanu püüti nüristada mitmesuguste müstiliste teooriate ja ideedega.

Niisuguseid seisukohti kasutavad üldiselt kõik kodanlikud teoreetikud. Kultuurilise tegevuse allutamine kiriku ja usu mõjule on iseloomulik kogu kodanlikule perioodile. «Et kultuuriliste probleemide lahendamisel ei saa mööda minna ka kirikust ja usundiküsimusist, on selge. Esiteks on meie rahvuse aluse — maa elu tihedas loomulikus sidemes nende looduse ja hingejõududega, mille taga maa-inimene aimab ja tajub Jumalat ning on seepärast loomult usklik . . .»¹², kirjutab K. Liideman.

Oma kultuuriteooria ja -praktikaga püüdis kodanlus varjata klassivastuolusid kodanlikus ühiskonnas. Agaralt levitati ideid eesti rahva rahvustervikkusest, tõsieestlust ja omariiklust ning teisi natsionalistlikke kontseptsioone. Need natsionalistlikud ideed tuginesid peaaesjalikult idealistlik-metafüüsilisele rassiteooriale ja kodanliku sotsioloogia psühholoogilise koolkonna õpetusele.¹³

Rahvusküsimuse lahendamisega idealistlik-metafüüsiliselt, bioloogilis-rassistlikult või psühholoogiliselt püüdis kodanlus maha vaikida kodanliku ühiskonna klassilist olemust ja klassiantagonismi. Kodanlus kuulutas, et eesti rahvas moodustab ühtse terviku, kes ei tunne klassivastuolusid ega klassivõitlust. Selle väite eesmärgiks oli kindlustada kodanluse positsiooni ja uinutada tööraha klassiteadvust.

Samalt positsioonilt lähtus kodanlus ka oma kultuuriteoorias. Ignoreerides täielikult tegelikkuses valitsevaid nähtusi, väitis kodanlus, et kõik kultuuriväärtused kuuluvad rahvale. Niisugune kultuurikäsitus varjas tõelist olukorda rahva vaimse elu alal ja tagas kodanlusele kultuuriväärtuste valdamisel ja kasutamisel monopoli.

¹¹ J. Tork. Kilde meie rahvusliku hariduse problemaatikast. Tallinn, 1935, lk. 22.

¹² K. Liideman. Mõtteid Eesti rahvuslikust ideoloogiast. Tartu, 1934, lk. 30.

¹³ O. Stein. Eesti kodanluse filosoofiast ja sotsioloogiast. Tallinn, 1965, lk. 54.

Kodanlus esitas eesti kultuuri üldrahvalikuna. «Mil määral me suudame leida ning tunnustada ühishväärtusi riiklikus ja kultuurilises elus, sellest oleneb kõigepealt ning otsustavalt meie maa tulevik ning heakäekäik. Eesti rahval ei saa olla kahte või enamat rahvuslikku kultuuri,» väidab P. Haliste.¹⁴

Kodanlus püüdis kõigi vahenditega tõrjuda töörahvast kultuuri loomisest eemale. Kodanluse ideoloog K. Rotschild kuulutas avalikult, et «mitte orjad ja madalam rahvakiht ei ole kultuuri kandja. Kultuuri kandev ja arendav kiht on ikkagi väiksem osa rahvast, vast 2 kuni 3 protsenti. Teiste rahvaste ajaloost paneme tähele, kuidas mütoloogia ja rahvaluule ning kunst areneb just rohkem haritud kihis... Lihtrahvas ei suuda sellel tasapinnal mõelda, kus kõrgesti haritud Bramaanide kast sidus sügava mõttetarkuse usuga.»¹⁵ Läänes laialt levinud eliidi-teooria oli kodanluse mõnedele ideoloogidele väga meeltemööda. Eliidi teooria järgi võiks inimesed liigitada riigis näiteks kolme kihti 1) füüsilised töötajad, kelle hulka kuulub valdav enamik, hoolimata sellest, et masin püüab neid järjest suuremal määral asendada; 2) funktsionäärid — elu korraldajad (kümnikud, kordnikud jm.); 3) juhid (leiutajad, uuendajad, kavade tegijad jm.), kusjuures iga riik organismina vajab eri liiki inimesi erisugusel arvul, esimesi kõige enam, viimaseid kõige vähem. Kodanluse ideoloogide arvates on ka inimestes vaimsed eeldused üldiselt enam-vähem vastavalt jagunenud.¹⁶ Eliiditeooria ei seganud aga kodanlust samal ajal sugugi rahvustervikkusest jultustamast. Eliit kerkivat esile selle «terviklikkuse» pinnal ning väljendavat kõigi huve.

Koos sellega rõhutab kodanlus oma teooriates individualistlikke põhimõtteid, serveerides neid kui eestlastele iseloomulikke jooni. Eestlase psüühilisele laadile olevat omane individualism ja kiindumus maa-erandisse.

Vastuseks tööliklassi internatsionaalsele liikumisele ja kollektivismiideele propageerib kodanlus individualistlikku hundi-moraali: «Kuidas peab siis kujunema võitlus elu eest üksikute rahvaste juures? Ainult individualistlikul teel. Iga üksik inimene peab selgusele jõudma esmaks, mis ta ise on, ja teiseks, mis on temale hea ehk halb. On temal nende küsimuste kohta selge vastus käes, siis ei tule temal muud teha, kui ennast maksma panna... Samuti kujuneb lugu ka terve rahva juures. Vahe on ainult selles, et inimene on füüsiline tervik, mis ennast mõistab, rahvas on aga sotsiaalne tervik, mis ennast nii hästi ei

¹⁴ P. Haliste. Klassiline haridus ja Eesti kultuuri arendamise probleem, lk. 2.

¹⁵ K. Rotschild. Kultuuri probleem, lk. 71.

¹⁶ J. Tork. Kilde meie rahvusliku hariduse problemaatikast, lk. 24.

mõista. Rahvast võivad mõista ainult anderikkamad üksikud inimesed, ja needki võivad eksida. Kuid need inimesed peavad siiski püüdma rahvast mõista, tema iseloomu, kasude ja kahjude üle selgusele jõudma ja selles mõttes rahvast juhtima. Kui üksikud seda ei tee, jääb rahvas igakord juhtimata, seletamata, mõistmata...»¹⁷

Kodanlus kuulutas, et kultuur on üldrahvalik, et tal ei ole mingit seost parteidega. «Et objektiivselt mõelda, on vaja ainult intellekti, olla vaba kõigest, eriti aga parteidest. Intelligent «kui niisugune» on täiesti iseseisev,» kirjutatakse koguteoses «Mõtteid valmivast intelligentsist». «Intelligents, haritlus sarnasena, ideaalmõistena — see on midagi, mis ei allu kõikvõimsaile puhtmajanduslikele sotsiaalsäädusile.» Intelligenti «vabaduse» teooria oli kodanlusele äärmiselt sobiv. Kui intelligents ei sõltu klassidest ja parteidest, vaid on neist kõrgemal, ei avalda talle mõju ka ühiskonna majanduslik ja poliitiline elu. Seetõttu on intelligents kogu rahva kultuuriliste huvide väljendajaks» ... see on klass iseenda ette. Ja selle «klassi huvid» ei ole majanduslikud, vaid on puhtvaimlised.»¹⁸

Kodanluse kultuuriteoreetilised seisukohad peegeldavad selgesti kapitalistliku formatsiooni reaktsioonilisust ja allakäiku. Neis väljendub oma aja äraelanud klassi püüe peatada ühiskondlikku progressi ja kindlustada oma positsiooni. Nende eesmärgiks on töötavate hulkade vaimne desorganiseerimine.

Reaktsioonilistele teooriatele vastandab proletariaat oma võitleva kultuurikäsitluse. Proletaarsel kultuurikäsitusel on materialistlik ja antiekspluataatorlik iseloom, talle on omane võitlev humanism. Proletariaadi kultuuriliseks ideaaliks on vaimse tootmise vabastamine klassilistest, rassistlikest, religioosetest ja natsionalistlikest raamidest ning kogu töötava rahva takistamatu osavõtt vaimsest tootmisest ja selle saavutuste kasutamisest. Proletaarne kultuuriteooria kutsub töötavaid hulki aktiivsele võitlusele oma kultuuri eest. Analüüsides kodanlike kultuurikontseptsioone ja näidates ära nende ideoloogilised alused, võitleb proletaarne kultuurikäsitus kodanliku kultuuri vaenuliku mõju vastu. Proletariaadi kultuuriteoreetikud paljastavad igasuguste kodanlike kultuurivoolude olemust, kodanlikes kultuuriteooriates avalduvaid pessimistlikke, amoraalseid jne. seisukohti ning vabastavad töötavad hulgad kodanluse kultuuri mõju alt.

Neist põhimõtetest lähtus tol perioodil ka eesti proletariaat. Oma kujunemise algupäevist peale pidas ta võitlust sõltumatu ja tõelise kultuuri eest. Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolut-

¹⁷ G. Laurentius. Individualism, rahvus, riiklus, lk. 52.

¹⁸ Mõtteid valmivast intelligentsist, lk. 15 ja 16.

siooni päevil ja sellele järgnenud lühiajalisel nõukogude võimu perioodil tugevnes eesti proletaarne kultuur ning ammutas jõudu hilisemaks võitluseks. Klassivõitluse kasv kodanlikus Eestis suurendab proletaarse kultuuri levikut. Kodanluse kultuuri vastu suunatud pingeline võitlus, mida peetakse «kogu töötava rahva kultuuri ja vabaduse nimel»¹⁹, on iseloomulik kogu imperialismi epohhile Eestis. Proletaarsete kultuuritegelaste ja -loojate eesmärgiks oli paljastada kodanluse kultuuri rahvavaenulik olemus, selgitada eesti töölisklassile kultuuri-probleeme proletaarse internatsionalismi seisukohalt ja aidata kaasa progressiivse kultuuri loomisele ning levikule. Võitluses kodanluse kultuuripoliitika vastu propageerisid progressiivsed kultuuritegelased vaimse kultuuri vabastamist natsionalistlikest ja religioossetest piiridest ning kultuuriväärtuste kättesaadavaks tegemist kogu töötavale rahvale. Eesti proletariaat, kes mõistis õigesti vaimse kultuuri ja ühiskonna majandusliku elu vahelist seost ning vaimse kultuuri osa ühiskonna arenemisel, seadis kodanluse reaktsioonilisele kultuurile vastu oma progressiivse kultuuri.

В. Кюлаотс

О теориях культуры эстонской буржуазии

Резюме

При оценке духовной культуры эстонской буржуазии необходимо прежде всего исходить из ее сущности. Господствующими здесь были деградирующие элементы буржуазной культуры. Ввиду этого превалирующим моментом в культуре того времени был ее упаднический характер. Это проявлялось в общественных науках, отчасти в искусстве и т. д. Реакционной идеологией буржуазии были заражены и другие области духовной культуры. Вместе с тем это не исключает и некоторых положительных сторон в развитии культуры рассматриваемого времени.

Характерные черты, свойственные культуре буржуазии эпохи империализма, были свойственны также культуре эстонской буржуазии 1918—1940 годов. В эти годы распространялись различные антинаучные теории как объективного, так и субъективного идеализма, отравлявшие умы

¹⁹ J. Barbarus. Kultuur ja ebakultuur. «Uus tee», Tallinn, 1934, lk. 102.

трудящихся, отвлекавшие внимание трудящихся от классовой борьбы, стремившиеся подчинить их влиянию буржуазии.

В культурно-теоретических взглядах буржуазии ясно видны попытки отживающего класса тормозить общественный прогресс, укрепить свои позиции.

Этим реакционным теориям пролетариат противопоставляет свою научную теорию культуры, в которой прежде всего выражается ее материалистический, антиэксплуататорский характер и социалистический гуманизм. Идеалом культуры пролетариата является освобождение духовного производства от классовых, расистских, религиозных и националистических пут, активное, творческое участие трудящихся в духовной жизни общества. Теоретики культуры пролетариата разоблачают реакционную сущность буржуазной культуры и показывают пути освобождения трудящихся от влияния буржуазной культуры.

V. Külaots

On the theories of culture of the Estonian bourgeoisie

Summary

When estimating the mental culture of the Estonian bourgeoisie one must first of all start from its essence. The dominating culture was the culture of the bourgeoisie, the characteristic feature of which is a reactionary and decaying ideology. Due to this a number of the kinds of culture acquired a directly degenerating, deteriorating character (social sciences, partially art, etc.). This reactionary ideology exerted its influence on other spheres of culture as well, at the same time this reactionary character does not exclude progress in some fields of culture.

The features characteristic of the period of imperialism in the world outlook and the theory of culture of the bourgeoisie are fully typical of the bourgeoisie of Estonia of 1918—1940. Various theories of objective and subjective idealism are being disseminated, and attempts are made to force them on workers to divert their attention from class struggle and from reality, to subject them to the influence of the bourgeoisie.

The cultural theoretic points of view of the bourgeoisie clearly reflect the decline of the capitalist formation. The attempt of an obsolete class to halt social progress and to consolidate its position is expressed in these standpoints.

To the reactionary theories the proletariat opposes its own militant conception of culture, which is conspicuous above all for its antiexploiter character, its militant humanism. The cultural ideal of the proletariat is the releasing of mental production from the confinement of class, race, religion and nationalism, and the unimpeded participation of all working people in mental life. The theorists of culture of the proletariat expose the essence of bourgeois theories of culture and liberate working masses from under the influence of the culture of the bourgeoisie.

V. Kälviola

On the theories of culture of the Estonian bourgeoisie

Summary

When examining the mental culture of the Estonian bourgeoisie one must first of all start from its essence. The dominant feature of the culture of the bourgeoisie is the characteristic feature of which is a reactionary and decaying ideology. Due to this a number of the kinds of culture acquired a directly degenerating character (the other social sciences partially included). The reactionary ideology exerted its influence on other spheres of culture as well as the same time has retarded the progress in some fields of culture. The bourgeois character of the period of imperialism in the world outlook and the theory of culture in the bourgeoisie is usually typical of the bourgeoisie of Estonia of 1913-1919. Various theories of objective and subjective idealism are being disseminated and attempts are made to force them on workers to divert their attention from class struggle and from reality to subject them to the influence of the bourgeoisie.

V. Külaots

VAIMSE KULTUURI ARENEMISE MÕNINGATEST PROBLEEMIDEST KOMMUNISMI EHITAMISE PERIOODIL

Ühiskondliku progressi objektiivselt seaduspärase kulgemise tulemusena areneb sotsialism kommunistliku ühiskonna kõrgemaks faasiks. Seejuures toimub areng sotsialistlikule ühiskonnale omaste sisemiste objektiivsete vastuolude ületamise teel. Sotsialismilt kommunismile üleminek, kommunistliku ühiskonna ehitamise periood kujutab endast kõigi ühiskonnaliikmete plaanipärast ja teadlikku objektiivsete seaduspärasuste tunnetamise alusel tehtavat tööd kõikides ühiskondliku elu sfäärides. Kommunismi ehitamine on organiseeritud ja eesmärgikindel protsess, mida iseloomustab ühiskonnas eksisteerivate vastuolude ja erinevuste pidev avastamine ja ületamine kõigi ühiskonnaliikmete poolt. Stiihilisus ja tunnetamatus, mis esinesid eelnevates formatsioonides, on asendunud ühiskonna ehitamise seaduspärasuste tunnetamisega. Ühiskonna elu seaduste ja vastuolude teadlik tunnetamine võimaldab ette näha ühiskondliku tegevuse lähemaid ja kaugemaid eesmärke, kasutada ühiskondlikke seaduspärasusi oma huvides ning vältida vastuolude purustavat toimet.

Ühiskonna areng kommunismi ehitamise perioodil toimub ühiskonna arenemise seaduspärasuste tunnetamise ja vastuolude ületamise kaudu. Määravateks vastuoludeks on vastuolud tootlike jõudude arengus saavutatud taseme ja tootmissuhete üksikute külgede vahel, ühiskonnaliikmete järjest kasvavate vajaduste ja nõudmiste ning nende vajaduste rahuldamise võimaluste vahel jne. Suure tähtsusega on erinevused vaimse ja füüsilise töö vahel, linna ja maa tootmis-, olustikulise ja kultuurilise taseme vahel jne. Need vastuolud ja erinevused hõlmavad ühiskonna materiaalse ja vaimse elu sfääri.

Kommunistliku ühiskonna plaanipärane ehitamine tähendab ülesannete kompleksi lahendamist, millest kõige põhilisemateks

on materiaalsete väärtuste tootmine ja kommunismi materiaal-tehnilise baasi rajamine. Sellega kaasneb uute, kommunistlike ühiskondlike suhete kujundamine ja uue, kommunistliku ühiskonna inimese kasvatamine.

Nende ülesannete täitmisega on kõige tihedamalt seotud kommunistliku vaimse kultuuri loomine. Kommunismi materiaal-tehnilise baasi loomist ei saa lahutada ühiskonna kultuurilisest tasemest, sest «vaimne tootmine muutub käsikäes materiaalse tootmisega.»¹ Kõrgem materiaalne baas, järjest arenev materiaalne tootmine ja tehniline progress nõuavad kultuuritaseme pidevat tõusu, tootjate intellektuaalsete võimete kasvu, teaduse püsivat ja kiiret arengut. Materiaalse tootmise täiustamine kompleksse mehhaniseerimise ja automatiseerimise teel, mis viib raske füüsilise töö täielikule likvideerimisele ning lõpptulemusena vaimse ja füüsilise töö vaheliste oluliste erinevuste kadumisele, eeldab kõrge kultuurilise tasemega tootjate olemasolu. Töö järkjärguline muutumine loominguliseks protsessiks nõuab lisaks erialastele teadmistele ja oskustele üldist intellektuaalsete võimete tõusu ning üldkultuurilise silmaringi avarust.

Kommunistlike ühiskondlike suhete kujunemise seisukohast on oluline tähtsus ühiskonnaliikmete ja materiaalse tootmise vahelisel seosel. Kommunistliku ühiskonna loomine eeldab, et töö muutub elatusvahendite hankimise allikast igale inimesele esmaseks eluvajaduseks, tõeliselt loominguliseks tegevuseks. Iga inimene tunnetab vajadust anda oma võimed kogu ühiskonna teenistusse ühise hüvangu eesmärgil ning leidnud oma võimete kohaselt kõige sobivama tegevusala, tunneb tööst ühiskonna ja sealhulgas ka enese kasuks suurimat rõõmu. Tööprotsess kui loominguline tegevus ja tööprotsess kui ühiskonna heaoluks materiaalsete väärtuste tootmine moodustavad harmoonilise ühtsuse, mille üks külg ei ole mõeldav teiseta. See on aga võimalik vaid siis, kui iga ühiskonnaliikme vaimsete võimete kasv tagab, et ühiskonna kõik liikmed tunnetaksid ühiskonna arenemise seaduspärasusi ja ühiskonna arenguks vajalikku tööd.

Tähtsal kohal ühiskondlikes suhetes on ka jaotussuhted. Materiaalsete hüvede küllus võimaldab kommunismi ajal teostada jaotamist vastavalt vajadusele. Vajaduste kujunemine on aga omakorda seotud inimeste üldkultuurilise tasemega, kusjuures kultuuritase ühelt poolt ahendab, teiselt poolt aga suurendab vajadusi mitmesuguste hüvede järele. Ühiskonnaliikmete kõrge ideelisus ja teadlikkus, nende teadmised ühiskondliku elu sfääris ja üldkultuurilise silmaringi avarus ei luba ühis-

¹ K. Marx ja F. Engels. Valitud teosed, I kd. Tallinn, 1957, lk. 33.

konna materiaalsete väärtuste põhjendamatu ja priiskavat kasutamist. See ei tähenda mitte vajaduste piiramist, vaid nende kindlaksmääramist teaduslikult põhjendatud alusel ja vastavalt sellele nende rahuldamist. Vajadused kujunevad välja objektiivselt ja ühiskonnaliikmed tunnetavad neid teadlikult. Kultuuritaseme tõus toob kaasa inimeste vajaduste kasvu kõigis ühiskondliku elu sfäärides. Näiteks kujuneb vajadus veelgi enam kasutada tehnikat tootmises, süvendada teaduselaseid teadmisi, tegelda tootmise kõrval loominguga ja laialdase tarbimisega vaimse kultuuri mitmetes alaliikides (muusika, teater, kujutav kunst, kirjandus jne.). Seega on ühiskondlike suhete muutumine otseses seoses inimese kultuurilise taseme tõusuga. Sellele tõusule tuleb luua kindel alus kommunismi ehitamise perioodil.

Kommunistliku ühiskonna inimene tähendab erakordselt rikka sisemaailmaga inimest. Selle rikkuse annab talle kõrge kommunistliku ideelisuse ja teadlikkuse kõrval kogu ühiskonna vaimsete väärtuste kättesaadavus. Kommunistliku ühiskonna ehitamisel tuleb «kasvatada uut inimest, kelles harmooniliselt ühinevad vaimne rikkus, moraalne puhtus ja kehaline täiuslikkus.»²

Kõik kommunistliku ühiskonna ehitamise ülesanded on tihe-
dalt seotud vaimse kultuuri arendamise ja laiendamise probleemiga. See tähendab vaimse kultuuri organiseeritud ja plaanipärast arendamist. Erinevalt eelmiste formatsioonide kultuuri stiihilisest arengust on kommunismi ehitamise perioodil kultuuri loomine teadlik ja eesmärgipärane protsess, mis toimub ühiskonna arenemise objektiivsete seaduspärasuste tunnetamise alusel kogu ühiskonna aktiivsel osavõtul. Järgnevas vaatleme vaid mõningaid kommunismi ehitamise perioodi vaimse kultuuri arenemise probleeme: 1) kultuurialaste vajaduste küsimust ning 2) professionaalse ja isetegevusliku sfääri vahetõrke vaimse kultuuri arengus.³

Kommunismi ehitamise perioodil nõuab kultuuri plaanipärane arendamine eelkõige kultuurilise ülesehitustöö teadusliku aluse väljakujundamist. Selleks tuleb teaduslikult kindlaks määrata ühiskonna vajadused ühe või teise kultuuriliigi järele

² Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Tallinn, 1962, lk. 111.

³ Nimetatud probleeme on käsitletud järgmistes teostes: В. Г. Подмарков. Диалектика взаимосвязи развития личности и разделения труда. Диалектика материальной и духовной жизни общества в период строительства коммунизма. Москва, 1966; В. А. Муравьев. Творческая роль советского народа в создании и развитии социалистической культуры. Киев, 1961; А. И. Арнольд. Специфика исследования развития духовной культуры. Диалектика материальной и духовной жизни общества в период строительства коммунизма. Москва, 1966.

nii kultuuri loomise kui ka tarbimise sfääris. Kultuurilised vajadused kujunevad objektiivselt materiaalsete vajaduste alusel. Nende iseloom, ulatus ja mõju muutuvad koos tootlike jõudude arenguga. Tootlike jõudude areng, millest sõltub kultuuriliste vajaduste rahuldamine, kutsub ise esile pidevalt uusi kultuurilisi vajadusi. Nende rahuldamine avaldab tagasimõju materiaalse tootmise arengule; kõrgem kultuuriline areng tingib omakorda ka tootlike jõudude kiiremat arengut.

Kultuurilised vajadused väljendavad ühiskonna, klassi, grupi või üksikisiku spetsiifilisi püüdlusi ja taotlusi. Kommunismi ehitamise perioodil ühiskonna materiaalse ühtsuse alusel kujunevad kultuurilised vajadused peegeldavad ühiskonna kultuurilist ühtsust ja progressiivset suunda kultuurilises ülesehitustöös.

Ühiskonna kultuuriliste vajaduste kindlaksmääramine on aluseks kultuurialasele planeerimisele ning materiaalsete ja inimressursside eraldamisele kultuuriliseks tegevuseks. Kultuurilised vajadused peavad kajastama ühiskonna nõudmisi nii professionaalse kui ka isetegevusliku kultuuri loomise ning kõikide kultuuriliikide tarbimise suhtes, samuti võimalusi kultuurilise tootmise ja tarbimise laiendamiseks tulevikus. Kultuuriliste vajaduste kindlaksmääramisel tuleb arvestada ühiskonna materiaalse baasi võimalusi, töötada läbi vastavad statistilised materjalid ja teha sotsioloogilisi uurimusi. Sotsioloogilised uurimused peavad haarama kõiki elanikkonna kihte ning andma selge pildi ühiskonna vajadustest vaimse kultuuri järele. Need uurimused peavad peegeldama nii üldrahvalikke, kollektiivseid kui ka üksikisiku vajadusi.

Vaimset kultuuri tuleb käsitleda kahest aspektist: esiteks, osavõtt vaimse kultuuri eri liikide loomisest ja teiseks, vaimse kultuuri saavutuste kasutamine isiku vaimseks rikastamiseks.

Seega tuleb kultuurilises ülesehitustöös arvestada nii kultuuri loojate järjest kasvavat arvu kui ka kultuuri saavutuste tarbijate pidevalt suurenevat arvu. Arvestada tuleb ka seda, et enamasti on kultuuri looja ja tarbija ühes isikus, s. o. vajadused on mõlemapoolsed.

Kommunismi ehitamise perioodile on iseloomulik kultuuri loojate ja tarbijate arvu järjekindel kasv, mis on tingitud vajaduste tunnetamise protsessi süvenemisest. Kultuuriliste vajaduste tunnetamine tekitab huvi nende rahuldamiseks ja aktiveerib seega kultuurialast tegevust. Seetõttu tuleb kultuurialases planeerimistöös seda nähtust arvestada ja eraldada ühiskonna vajaduste rahuldamiseks vastavad ressursid.

Loomise ja tarbimise protsessi tihe seos kultuuris, kus looja on samaaegselt ka tarbija ning innustunud tarbija võib muuta kergesti ka loojaks, eeldab, et kommunistliku ühiskonna

ehitamisel peab kõigil olema võimalus tegelda vaimse kultuuri loomisega vastavalt oma sisemisele vajadusele. Tuleb luua tingimused mitte ainult kultuuriliste vajaduste rahuldamiseks tarbimisprotsessi kaudu, vaid ka kultuuriliste loomingualaste vajaduste rahuldamiseks. Loomis- ja tarbimisprotsessi vahelisest seosest vaimses kultuuris on tingitud mõlema nähtuse üheaegne arenemine. Mida enam suureneb vajadus vaimse kultuuri saavutuste järele (tarbimine), seda enam suureneb ka nende loomine, et vajadusi rahuldada. Samal ajal rikastab kultuurilise loomingu pidev kasv ühiskonda vaimset ja kutsu esile vaimsete väärtuste üha laialdasema tarbimise.

Kultuuriliste vajaduste mitmekülgse rahuldamise eesmärgil tuleb arendada kõiki vaimse kultuuri liike, teha need rahvale kättesaadavaks. Varasemates ühiskondlikes formatsioonides esines kultuuri (eriti kunsti) tarvivate rahvahulkade ja kultuuri loova kitsa ringi vahel terav vastuolu. Antagonistlike vastuolude tõttu on kultuuri loomine rahvast põhiliselt eraldatud (kuigi see tugineb rahva tööle) ja suunatud sageli rahva vastu. Seejuures on piiratud ka kultuuri tarbimine. Kommunistliku formatsiooni esimeses faasis — sotsialismis — muutub see vastandlikkus erinevuseks, mis kommunismi ehitamise perioodil likvideeritakse. Kultuuri loomisest võtavad osa üha suuremad rahvahulgad ja kultuur on kogu rahva huvide väljendajaks. Kultuuri kättesaadavaks tegemine on kommunismi ehitamise perioodil kultuuriliste vajaduste rahuldamise üks põhilisemaid probleeme, sest kogu ühiskonnale tuleb luua võimalused rahuldada oma kultuurilisi vajadusi nii tarbimis- kui ka loomisprotsessis. Ühtlasi on probleem seotud ka sellega, mil määral kõik sotsiaalsed grupid suudavad loodud kultuuriväärtusi vastu võtta.

Kultuuriliste vajaduste rahuldamine on seotud kultuuri ühe põhikomponendi — haridusliku taseme tõusu ja levikuga, millest oleneb suuresti teiste kultuuriliikide areng ja kasv. Haridusliku taseme tõus etendab tähtsat osa vaimse kultuuri loomis- ja tarbimisfaasis ning mõjutab kultuuri kvalitatiivset arengut. Mida laialdasemad on inimese teadmised ümbritseva looduse ja ühiskonna kohta, seda suurem on ka tema nõudlikkus vaimse kultuuri mitmesuguste saavutuste järele. Silmaringi avarus ja kõrge intellektuaalne tase viivad vaimse kultuuri loomise protsessis vajaliku sügavuse ja mõtestatuseni, isiklikkusest üldinimlikkuseni.

Haridusliku taseme üldine tõus ei tähenda kultuuriliste nõudmist ühtlustamist, standartiseerimist. Vastupidi, kõrgemal hariduslikul tasapinnal suureneb üha enam kultuuriliste vajaduste ja huvide diferentseeritus, nende eripalgelisus ja omapära. Suuremad teadusalased teadmised võimaldavad igahel

leida vaimse kultuuri mitmekesiste liikide rikkalikust varasalvest just seda, mis vastab tema isiksuse omapärale ja nõudmistele.

Kultuuriliste vajaduste kasv sõltub inimese tootmis- ja ühiskondlikust tegevusest ning selle iseloomust. Kultuuriliste vajaduste erinevus võib olla tingitud ka vanusest, hariduslikust kallakust, teistest huvialadest jne.

Kultuurisaavutuste tutvustamisel rahvale, kultuuri levitamisel on tänapäeval tehtud suuri edusamme. Trükisõna, raadio, televisiooni, kino jne. laialdane levik ja tehniline täiuslikkus tagavad, et kultuuriväärtused on kättesaadavad ka kõige kaugemates maanurkades ja elanikkonna kõikidele kihtidele. Hoolimata sellest ei saa mainitud probleemi lugeda veel lahendatuks. Vastupidi, kommunismi ehitamise perioodil tuleb kultuuri levitamiseks välja töötada kõige efektiivsemad meetodid ja süsteemid.

Vaimse kultuuri arengus etendab tähtsat osa ühiskondlikuks materiaalseks tootmiseks kulutatava aja pidev vähene mine ja nn. vaba aja suurenemine, mis annab võimaluse tegelda nii kultuuri loomise kui ka tarbimisega. See protsess, mis algas töönädala lühendamise ja viiepäevasele töönädalale ülemine kuga, jätkub pidevalt kommunismi ehitamise perioodil. Materiaalsest tootmisest vabaks jäävat aega kasutatakse osaliselt küll eluolustikulisteks vajadusteks, kuid põhiliselt siiski kultuurialaseks tegevuseks.

Ühiskonna arenemine nõuab, et kommunismi ehitamise perioodil määrataks teaduslikult kindlaks professionaalse ja isetegevusliku sfääri vahekor d vaimse kultuuri eri liikides. Elanikkonna üldine intellektuaalne areng esitab nõudmise kõrgetasemeliste kultuuriväärtuste järele, mille autoriteks on vastavad spetsialistid, oma ala meistrid. Samal ajal laieneb ka isetegevuslik kultuurialane sfäär, mis kvaliteedilt läheneb professionaalse loomingu tasemele.

Professionaalse ja isetegevusliku kultuuriloomingu vahelise kvantitatiivse suhte kindlaksmääramine on vajalik ühiskonna materiaalsete kulutuste arvestamiseks kui ka selleks, et tagada nõudmise ja pakkumise ühtsust. Ühiskonna põhilised vajadused kultuuriväärtuste tarbimises peab rahuldama professionaalne kultuuriline looming. Nende vajaduste täielikuks rahuldamiseks lisandub professionaalsele loomingle isetegevuslik kultuurilooming, mis on saavutanud antud kultuuriliigi isetegevuslikus sfääris kõige kõrgema taseme. Seega peavad professionaalseks kultuuriloominguks kulutatavad materiaalsed vahendid ja inimressursid vastama ühiskonna põhilistele objekttiivsetele vaimse kultuuri tarbimise vajadustele.

Professionaalne kultuurilooming rahuldab nii loomingu- kui ka tarbijalikke vajadusi, pakkudes rahuldust tootjate loomingu-protsessi kaudu ja täites samaaegselt tarbija vajadusi.

Isetegevuslik kultuurilooming rahuldab eelkõige loomingu- lisi vajadusi. Alles meisterlikkuse kasv ja kvalitatiivse taseme tõus annavad võimaluse rahuldada ka kultuuri tarbimise vajadusi, esialgu kollektiivi piires, hiljem (vastavalt saavutatud tasemele) üldrahvalikus ulatuses. Isetegevuslikuks kultuuriloominguks eraldatavad materiaalsed ressursid peavad võimaldama ühiskonna liikmetel tegelda vabal ajal vaimse kultuuri loomisega ning tagama meisterlikkuse tõusu ja selle kaudu ühiskondlike vajaduste täielikuma rahuldamise. Ühtlasi tuleb arvestada, et vaba aeg pikeneb, mistõttu vaimse kultuuri viljelejate arv kasvab.

Kommunismi ehitamise perioodil säilivad veel olulised erinevused professionaalse ja isetegevusliku kultuuriloomingu vahel (eriti kunsti mitmesugustes liikides). Need erinevused on tingitud eelneva ettevalmistuse tasemest, loomingu- lise võtete kasutamise ulatusest, loominguks kulutatava aja kestusest jne. Kuigi kommunismi ehitamise protsessis erinevused professionaalse ja isetegevusliku kultuuriloomingu vahel pidevalt vähenevad, jäävad need teataval määral ikkagi püsima. Seejuures on erinevuste vähenemine tingitud mitte professionaalse loomingu taseme langusest, vaid vastupidi, isetegevusliku loomingu taseme pidevast tõusust. Võib arvata, et ka kommunistlikus ühiskonnas säilivad erinevused professionaalse ja isetegevusliku loomingu vahel, sest ka siis jaguneb kunstilise loomingu tegelemine elukutseks ja kõrvalharrastuseks. Mida suuremad nõuded vaimsele kultuurile, eriti kunstile, esitatakse, seda kõrgemaks peab muutuma ka professionaalne meisterlikkus.

Mõnikord väidetakse, et kommunistlikus ühiskonnas kaob vana tööjaotuse likvideerimisega ka kunstiline loomingu kui elukutse. Igaüks tegeleb kunstiga kui ühe oma tegevuse liigiga. Iga isiksus peab arendama täiel määral oma võimeid, et tegutseda kõigil ühiskonnale vajalikel tegevusaladel, vastavalt ettevalmistuse tasemele. «Kas kõik inimesed saavad heliloojateks? Saavad, kui selleks tekib vajadus.»⁴

Seda seisukohta põhjendatakse sellega, et antagonistliku tööjaotuse tagajärjel on rahvahulkades peituvad talendid depressiooni olukorras, kusjuures esile kerkivad vaid üksikud. Antagonistliku tööjaotuse likvideerimine, vastava tehnilise ja kultuurilise taseme saavutamine, haridusliku ettevalmistuse

⁴ В. Г. Подмарков. Диалектика взаимосвязи развития личности и разделения труда. Диалектика материальной и духовной жизни общества в период строительства коммунизма. Москва, 1966, стр. 171.

tõus ning loominguliste võimete arendamine viivat kunstilise loomingu kui elukutse kadumisele.

Antud seisukohaga ei saa nõustuda. On selge, et kommunistlikus ühiskonnas kasvab kultuurilise, eriti kunsti loomingu tegelejate arv enneolematult ning loomingu tase tõuseb märgatavalt. Koos sellega aga kasvavad ka ühiskonna nõudmised kunstiloomingu kvaliteedi suhtes, kunstiloomingu täiuslikkuse ja väljendusrikkuse, kunstitõe ja kunstimeisterlikkuse suhtes. Neid nõudmisi suudavad täielikult rahuldada vaid sellised inimesed, kellel on loomupärane talent, eesrindlik maailmavaade ja kes oma ala põhjalikult tunnevad. Meisterlikkus on aga saavutatav professionaalse tegevuse kaudu. Autor peab oma loomingus arvestama inimkonna vaimsete saavutuste parimaid traditsioone, väljendama üldinimlikke seisukohti erksalt ja kaasaegselt. Kunstilises loomingus ei tohi olla standardiseerimist ega seeriatoodangut, ta peab peegeldama ühiskondlikku elu mitmekülgsest, loovalt ja analüüsivalt. Nende nõuete täitmiseks ei piisa ainult õppimisest, autoril peab olema ka loomulikke andekust.

Teatavasti areneb andekus, talent sotsiaalsete tingimuste mõjul. Igal ühiskonnaliikmel on eeldusi ühel või teisel kunstialal tegutsemiseks. Vastavalt kujunenud sotsiaalsetele tingimustele need eeldused kas arenevad või nad surutakse maha. «Kommunismile ülemineku tingimustes muutub loominguline tegevus kõigil kultuurialadel eriti viljakaks ja saab kättesaadavaks kõigile ühiskonnaliikmetele,» märgitakse NLKP programmis. Kunstilise isetegevuse laiaulatusliku arendamise tulemusena «kerkivad esile uued andekad kirjanikud, kunstnikud, muusikud, näitlejad. Ühiskonna kunstivarade areng ja rikkastumine saavutatakse massilise isetegevuse ning professionaalse kunsti ühendamise alusel.»⁵

Seega algab kommunismi ehitamisega talentide laiaulatuslik arendamine. Kõrvuti kunstilise isetegevuse ulatusliku arenguga säilib aga ka kunstiline looming kui elukutse. Teatav osa ühiskonnaliikmeid, kes on kõige andekamad ühel või teisel kunstialal, tegelevad ka kommunismi ajal ainult kunstilise loomingu kogu ühiskonna hüvanguks.

Kommunismi ehitamise perioodile on iseloomulik ühiskonnaliikmete põhiliste üldiste huvide kokkulangemine. See asjaolu aga ei välista kõige suuremat mitmekesisust inimeste spetsiifilistes huvides, eriti vaimse kultuuri valdkonnas. Seetõttu tuleb pöörata tähelepanu vaimse kultuuri kõigi liikide arendamisele. Vajalike proportsioonide kindlaksmääramiseks vaimse kultuuri eri liikide vahel on tarvis statistilisi, sotsiolo-

⁵ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, lk. 119—120.

gilisi jne. uurimusi. Tuleb selgitada välja nõudmised ühes või teises kultuurisfääris, teha kindlaks rahva maitsete diferentseeritus, maitse arendamise võimalused ja erinevate, kuid kõrgetasemeliste maitsete kujundamise teed. Kultuuriliselt arenenud inimeste kasvatamine kõrgete kultuuriväärtuste abil ja suurte kultuurialaste saavutuste esilekerkimine on kommunismi ehitamise perioodi iseloomulikuks jooneks.

Koos ühiskonna arenguga muutuvad pidevalt ka ühiskonna vaimsed nõudmised. Seda asjaolu tuleb arvestada materiaalsete vahendite eraldamisel kultuurilisse sfääri.

Majandusliku sfääri kiire arenemine kommunismi ehitamise perioodil peegeldub ka kultuuri arengus. Kõigis vaimse kultuuri liikides toimub kiirendatud areng. See on tingitud pidevalt areneva materiaalse baasi olemasolust ja sotsialismi ülesehitamisel kultuuri valdkonnas tehtud edusammudest. Sotsialistliku ideoloogia võit ja rahvaintelligentsi väljakujunemine, kirjaoskamatusse likvideerimine ja teised kultuurirevolutsiooni võidud loovad eeldused kultuuri eriti kiireks arenguks kommunismi ehitamise perioodil.

Kultuuri kvalitatiivne kasv kommunismi ehitamise perioodil kajastab ühiskonna üldist arenemist. Arenev materiaalne tootmine laiendab pidevalt kultuuri loomise materiaalseid võimalusi ja tagab seega kultuuri arengu. Seejuures toimub kõige iganenu ja ühiskonna vajadustele mittevastava eitamine ning progressiivsete saavutuste edasiarendamine.

Kultuuri loojate arvuline kasv ei tohi põhjustada loomingu kvaliteedi langust. Madalakvaliteediline kultuurilooming ei leia ühiskonnaliikmete üldise kõrge intellektuaalse taseme tõttu tarbijaid. See probleem puudutab niihästi vaimse kultuuri professionaalset kui ka isetegevuslikku sfääri. Seetõttu tuleb kultuurilise ülesehitustöö planeerimisel teha loomingu pidevaks kvalitatiivseks tõusuks kõik vajalik, s. o. laiendada mitmesuguste õppeasutuste, kursuste jne. võrku ning komplekteerida need kõrgesti kvalifitseeritud kaadriga.

Et vaimse kultuuri mitmetes alaliikides (muusika, teater, kujutatav kunst jne.) oleneb kvalitatiivne tase teatud määral loominguliste võimete, vastava ande olemasolust, tuleb talentide õigeaegsele avastamisele ja nende sihikindlale arendamisele pöörata täit tähelepanu.

Kultuuri arendamine kommunismi ehitamise perioodil toimub inimkonna poolt juba saavutatud kultuuriliste väärtuste kasutamise ja uue kultuuri loomise teel. Need komponendid on tihedas vastastikususes seoses.

Inimkonna kultuurisaavutuste kasutamine tähendab kultuuriväärtuste kriitilist ümberhindamist, progressiivse osa ülevõtmist ja selle edasiarendamist kogu ühiskonna huvides, teiste

sõnadega vanadele kultuuriväärtustele uue sisu andmist ja kõige reaktsioonilise eitamist. Uue kultuuri loomine on mõeldav ainult eelnevate põlvkondade saavutuste alusel. «Komunismi kultuur kogub endasse kõik parima, mis maailmakultuur on loonud, ja arendab seda edasi...»⁶ Uue kultuuri loomine kommunismi ehitamise perioodil on sisult sotsialistliku ja vormilt rahvusliku kultuuri edasiarendamine nii kvalitatiivselt kui ka kvantitatiivselt, üldnimliku kommunistliku kultuuri kujunemise algus. See on sotsialistliku kultuuri loov ümberkorraldamine, mille käigus toimub vaimse loomingu kõigi liikide laienemine ja süvenemine, uute, oma olemuselt sügavamate ülesannete esilekerkimine ja nende lahendamine.

В. Кюлаотс

О некоторых проблемах развития духовной культуры в период строительства коммунизма

Резюме

Планомерное строительство коммунистического общества тесно связано с решением целого комплекса важнейших задач, одной из которых является совершенствование социалистических общественных отношений и воспитание нового человека.

Выполнение этой задачи неразрывно связано с образованием коммунистической духовной культуры, его организованным и планомерным развитием при активном участии всего общества. При этом требуется научно определить потребности и интересы общества в различных видах культуры как в творческой, так и в потребительской областях. Выяснение этих культурных потребностей является исходным моментом в планировании в области культуры и определении необходимых материальных средств и ресурсов. При планировании должны быть учтены творческие потребности как в профессиональной, так и в самодеятельной сферах всех видов культуры и, кроме того, возможности расширения производства и потребления культуры в будущем. В строительстве культуры следует учесть и то обстоятельство, что часто создатель и потребитель культуры является одним и тем же лицом. Тесная связь между творче-

⁶ Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm, lk. 119.

ским и потребительским процессами в культуре предполагает создание условий для удовлетворения не только потребительских, но и творческих потребностей.

Развитие общества требует научного установления взаимоотношений между профессиональной и самодеятельной сферами духовной культуры в период строительства коммунизма. Общее интеллектуальное развитие населения требует культурных ценностей высокого уровня, созданных специалистами, мастерами своего дела. В то же время должна расширяться и самодеятельная сфера культуры, улучшаться ее качество, приближаясь к уровню профессионального творчества.

V. Külaots

On some problems of the development of mental culture during the period of the building of communism

Summary

The building of communism according to plan means solving a whole complex of tasks, the most cardinal of which is the foundation of the material and technical basis of communism. This is accompanied by establishing new communist social relations and by raising the new, communist society.

The carrying out of these tasks is most closely connected to the creation of the communist mental culture. What is meant by it is an organized planned developing of mental culture under the active participation of the whole of society. For this purpose the requirements and the interests of the society must be ascertained with respect to one kind of culture or other in the sphere of both the creation of culture and its consumption. The ascertaining of the cultural requirements of the society is a basis for cultural planning, for allocating resources for it. These requirements of the society as well as all the possibilities for expanding cultural production and consumption in the future must be reflected in the creation of both professional and amateurish culture, in consumption of all kinds of culture. In cultural construction account must be taken of the ever growing number of the creators of the culture. Account must also be taken of the fact that the creator and the consumer of the culture is one and the same person, having thus

bilateral requirements. A close relation of the processes of creation and consumption in culture presupposes that in building the communist society conditions must be created not only for satisfying cultural requirements through the process of consumption but also for satisfying the requirements for creative work.

The development of the society demands that the relation of the professional sphere and the sphere of amateur activities in mental culture be scientifically ascertained at the period of the construction of communism. The universal intellectual development of the population makes a demand for high-level cultural values created by adequate specialists the masters. At the same time, however, expands the cultural sphere of amateur art activities, its quality rises and approaches the standard of professional creation.

M. Põdra

SISU JA VORMI VAHEKORRAST «KALEVIPOJAS»

Teadvuse kujundamise ja mõjutamise küsimused on omandanud tänapäeval erilise teravuse. See on seletatav nõukogude ühiskonna progressi tempo kiirendamise vajadusega ja ideoloogilise võitluse teravnemisega rahvusvahelises ulatuses. Ühiskondliku teadvuse funktsioneerimise ja arengu seaduspärasused on muutunud teadusliku töö aktuaalseks uurimisobjektiks. Rahva teadvuse uurimise üheks tähtsamaks allikaks on rahvaluule. V. I. Lenin pööras sellele juba 1918. aastal¹ tähelepanu, kuid voluntarismi mõju tõttu ignoreeriti neid Lenini soovitusi pikka aega.

Folkloorse teose sisuliste väärtuste käsitus eeldab kõigepealt teose sisu ja vormi vahekorra tundmist. Sisu kategooria hõlmab teose komponendid ja seosed nende tervikklikkuses. Eeposes kujutatud tegelikkus moodustab tema sisu. «Kalevi-voja» sisuks on rahva põhiliste tarvete ja nende rahuldamise eest toimuva võitluse, tema tunnetuse ja teadvuse peegeldus. Kirjandusteoreetiliste kategooriatega väljendades on selleks ainek (rahva ajalugu), teema (vabadusvõitlus) ja ideestik. Eepose vorm seisneb sisulise materjali väljendamise vahendites ja seostamise viisis. See avaldub sisemise vormina žanri iseärasustes ja eepose komponentide seose seaduspärases iseloomus, välise vormina aga leksikaalsetes ja stilistilistes väljendusvahendites, rütmis ning stiilis.

Sisu on eepose olemuse aluseks, sest ta kujutab endast põhiinformatsiooni. Eepose vorm on selle organiseerimise, kujundamise ja väljendamise vahend ning ühtlasi informatsioonilisand.

¹ В. Д. Бонч-Бруевич. В. И. Ленин об устном народном творчестве. «Советская Этнография» 1954, № 4, стр. 117.

Sisu on vormi kujunemisel määravaks teguriks. See aga ei tähenda, nagu oleks vormil kõrvaline tähtsus. Sisu ei saa eksisteerida ilma vormita. Eepose sisemisel vormil on otseselt sisu kujundav, välisel vormil sisu esitav funktsioon.

Vormi tundmata pole uurijal võimalik eepose sisusse tungida, kunstilisi kujundeid avada. Järgnevalt vaatleme «Kalevipoja» sisu ja välise vormi vahekorra küsimust.

Eepose välise vormi põhilisteks elementideks on tekst, stiil ja rütm. Tekst on kirjutatud (või hääldatud) keelemärkide järgend, mis vastavalt nende seostusele esitab nii- või teistsuguseid mõtteid ja tundeid.

Teksti tuleb eristada keelest. Keel kui loomulik märgisüsteem kujutab endast vahendit, mille valdamine võimaldab autoril koostada sellist teksti, mis väljendab seda, mida ta öelda soovib.

Teksti abil väljendatud autori mõtte mõistmiseks peab lugeja keelt tundma. Nagu teaduslikust tekstist pole võimalik aru saada ainuüksi tavalise keeletundmise varal, nii ei avane täielikult ka mitmete kirjandusteoste kunstiliste kujundite sisu, kui puuduvad vastavad keelelise väljendamise oskused ja teose vormialased teadmised. See kehtib põhiliselt seotud kõne keerukamate vormide ja arhailise stiiliga tekstide kohta, kus on rikkalikult stilistilisi kujundeid ja arhaisme ning esineb keelemärkide omapärane seostus.

«Kalevipoja» sisu on tema välise vormi omapära tõttu nii tugevalt maskeeritud, et sisu ja vormi seose spetsiaalse jälgimiseta tekib raskusi tema olemuse eristamisel nähtumusest, tema ideeliste rikkuste väljatoomisel. Allegoorilisuse kõrval on «Kalevipoja» vormile iseloomulik mõtet looritava toimega stilistiliste kujundite nagu metafoori, sümboli ja metonüümia laialdane kasutamine ning mõtte maskeeriv arendus ja selle osade paigutus tekstis.

«Kalevipoja» filosoofilisel uurimisel ilmneb, et ühiskondliku olemise ja teadvuse, rahva filosoofilise mõtte ja autori suhtumise väljaselgitamiseks ei piisa ainuüksi lingvistilistest teadmistest, vaid tuleb õppida avama sisu ja vormi vahelisi ning vormisiseseid, sealhulgas välise vormi siseseid seoseid ja seadusepärasusi. Nende mõistmine tähendab dialektika positsioonidelt loomulikule märgisüsteemile lähenemist, selle käsitust loovate protsesside süsteemina.

Käesolev töö kujutabki endast katset läheneda antud probleemile filosoofiliselt, valgustada konkreetse materjali najal kirjandusteooria filosoofilisi küsimusi ja «Kalevipoja» kunstiliste kujundite sisu avamise gnoseoloogilisi aluseid.

Eepose nagu iga rahvaluule- ja kirjandusteose vormi põhi- elementideks on loomuliku keele märk — sõna või lause. Sõnal

on mõtte teiste väljendusvahenditega võrreldes primaarne osa. Ta on mõtte materiaalne kest, ilma milleta mingi mõte ei teki, eksisteeri, säili, levi ega pärandu. Mõtte väljendamise iga teistsugune vorm baseerub ikka sõnal ja on taandataav sellele. Sõna väljendusvõime on võrreldes mõtte teiste väljendusvormidega suhteliselt piiramatult. Sõnaga võib edasi anda tege-
likkuse nähtusi nende kujunemises, keerulistes seostes ja sisu-
rikkuses.

Sõna kasutamine ja selle tulemused võivad olla vägagi eri-
nevad. Sõnalise väljenduse vorm võib tunduvalt varieeruda
sõltuvalt sõnade valikust ja rakendamisest stilistilistes kujundi-
tes. Kirjandusteooria eristab esimese rühmana kõnekujundeid
ehk kõnefigure. Neist tähtsamad on epiteet, võrdlus ja troo-
bid (metafoor, metonüümia, sümbol, personifikatsioon, hüper-
bool jt.). Teise stilistiliste kujundite rühma moodustavad lause-
kujudid ning kolmanda kõlakujudid.

Stilistilised kujundid on enamasti loomuliku keele märkide
traditsioonilise kunstikavatsusliku kasutamise figuurideks,
kunstilisteks mikrokujuditeks. Nad on põhiliselt rahva loodud
ja keele loomulikuks põhivaraks, mistõttu nad ei tundu tavalise-
le inimesele mingite kujunditena, kuigi neid kasutatakse
laialdaselt igapäevases suhtlemises, eriti aga kõnekäändudes,
mõistatustes ja vanasõnades. Väljendi «tal on kuldne süda»
puhul võib vaid koolieelikul selle mõtte kunstilise vormi pärast
küsimusi tekkida. Stilistilistest kujunditest loobumine mõjub
naljakana. Ütlus «pane jalad saabastesse, selg palitusse ja pea
mütsi» võetakse vastu huumorina. Keegi ei pea pikksilma
pikaks venitatud silmaks. Kui aga sellega analoogiliselt luua
telefoni individuaalne sümbol «pikk-kõrv», häirib see kohe hari-
likku kõrva, sest ta on uudne, ebatavaline. Sobival kohal võib
see osutada heaks informatsioonilisandiks.

Stilistilistel kujunditel on põhimõtteliselt sama tähistuslik
funktsioon kui loomuliku keele sõnadel ja lausetel. Väljenda-
tavatele mõtetele ja tunnetele selguse, kujukuse ning kõlajõu
andmise seisukohalt võib neil aga täheldada mõningaid vasta-
kaid tendentse — mõtet maskeerivat ja rõhutavat, loogilist ja
emotsionaalset.

Leksikaalsete väljendusvahendite mitmesuguse mõju ja
nende kasutamisel tekkivate erinevate tendentside vastas-
tikkuse toime vaatluse mõtteks on kunstilises kujundis sisal-
duva loogilise ja esteetilise informatsiooni väljaselgitamise või-
maluste uurimine. Kui näiteks stilistiliste kujundite mõtet mas-
keeriva funktsiooni tundmine võimaldab kunstilise kujundi
sisu avada, siis mõtet rõhutava toime nägemine aitab välja
selgitada kunstilise kujundi kaalu ja osa teiste omasarnaste
seas, tema kõlajõudu ja mõju kuulajale-vaatajale. Need seadus-

pärasused on objektiivsed ja mõlemad funktsioonid avalduvad dialektiliste vastanditena.

Õeldu kehtib ka eepose välise vormi elementide ning kunstilise kujundi loogilise ja emotsionaalse toime vahekorra kohta. Tegelikult ei eksisteeri need kaks dialektiliste vastandite paari mitte teineteise kõrval, vaid on omavahel läbi põimunud. Nende üheaegselt toimuvate tendentside dialektilis-materialistlikul käsitusel on küllaltki oluline koht kunstilise kujundi ja selle poolt tekitatava esteetilise elamuse teoreetilisel hindamisel.

Stilistiliste kujundite mõtet maskeeriva funktsiooni tunnetamisest

Rahvaluule ei kujuta endast rahvatarkuse, tema teadmiste, kogemuste, filosoofilise mõtte ja vaadete mitte ainult ühiskondlikku, vaid ka kunstilist salvestust. Rahvas on oma loomingus üheaegselt teadlane, filosoof ja kunstnik. Ta valab sageli oma tarkuse stilistiliste kujundite abil (rahvaluules) kunstiliste kujundite vormi. Selle tulemusena tekkiv mõtte looritatus eristab kunstilise kujundi keele tavalisest väljendusvormist. See on kunstiteose loomulik omadus.

Kujundite abil kujutatud sisu on võimalik mõista ainult juhul, kui tungida läbi neile omasest looritatusest. Vaatleme seda küsimust lähemalt «Kalevipoja» põhjal.

Analüüsime kõigepealt esimese laulu eepilist sissejuhatust ja püüame avada selle esimeses viieteistkümnes värsis peituvat mõtet.

*«Sõua, laulik, lausa suuga,
Sõua laululaevakesta,
Pajataja paadikesta —
Sõua neid senna kaldale,
Kuhu kotkad kuldasõnu,
Kaarnad hõbekuulutusi,
Luiked vaskseid lunastusi
Vanast ajast varistanud,
Muiste päivist pillutanud.
Teadanege, linnud targad,
Vilistage vete laened,
Avaldage, tuuled, armsad:
Kus see Kalevide kätki,
Kangemeeste kodupaika,
Vikerlaste varjuvalda?»²*

Vaadeldavates värssides on mõte stilistiliste kujundite vahendusel kvantitatiivse ja kvalitatiivse loomuga kujundite abil mitmekordselt looritatud.

² Fr. R. Kreutzwald. «Kalevipoeg», tekstikriitiline väljaanne I. Tallinn, 1961, lk. 79

Kvantitatiivsuse kaudu mõjuvad stilistilised kujundid, mille abil mõtet paisutatatakse, detailiseeritakse, mitmekesistatakse jne. Niisugust toimet avaldavad epiteedi, võrdluse ja sümboli tihe kasutamine, hüperbool ja litootes, kumulatsioon, kliimaks ja antikliimaks, parallelism, aposiopees, ellips, polüsündeton ja helijäljendused.

Kui ülaltoodud värssides peituv mõte niisugusest looritatusest vabastada, siis võiks see kõlada järgmistelt:

*Sõua, laulik, lausa suuga laululaevukest sinna
kaldale, kuhu kotkad muistse põlve kohta kuldasõnu
on varistanud ja Kalevite kange soo päritolust
teadust jätnud.*

See mõte avaneb põhiliselt paralleelvärsside — teise ja kolmanda värsi kui esimese (peavärsi) paralleelide, kuuenda ja seitsmenda värsi kui viienda paralleelide, üheteistkümnenenda ja kaheteistkümnenenda värsi kui kümnenenda paralleelide, neljateistkümnenenda ja viieteistkümnenenda värsi kui kolmeteistkümnenenda paralleelide kõrvalejätmisel.

Ilmselt on saadud mõte ikkagi veel maskeeritud. Et avada seda selgemalt, tuleb uurida, mida tähendavad väljendid 'sõua laululaevukesta', 'lausa suuga' ja 'senna kaldale', milleks kõnelevad kotkad, kes pealegi 'kuldasõnu' 'varistavad', mida on mõeldud 'Kalevite' all ja mis tähendus on 'vikerlastel'.

Konkreetne analüüs näitab, et mõtet maskeerivad kvalitatiivsel alusel kinnisepiteedid (kohmakuse ja arhailisusega), troopidest metafoorid, eriti laiendatud metafoorid ja metafoorilised epiteedid, personifikatsioonid, sümbolid (eriti individuaalsed), metonüümia, metonüümne ja metafooriline perifraas. Samasugune toime on allegoorial, (ka mütoloogial ja mütologiseerimisel), arhaismil, neologismil, kõnekäänul, fraseoloogilisel väljendusel, vanasõnal ja mõistatusel.

Pärast niisuguse loori kõrvaldamist võiks ülaltoodud mõte kõlada järgmiselt:

*Kuuluta, laulik, valjul häälel tõde eestlaste
muistsest priipõlvest, tee teatavaks oma kange
rahva päritolu!*

Osutub, et 'sõua' moodustab koos 'laululaevakesega' metafoori, mis tähendab 'laula', et 'lausa suuga' on rahvapärane arhailine keelemärk tugevahääelse, kaugelekestva laulmise tähistamiseks. 'Kalda' (metafooriline kujund) all, kuhu laululaevakene peab sõudma (mõttesse ilmub kohe 'jõudma'), on mõeldud laulu informatsioonilist sisu. Järgmised viis värssi isoleerimustavad seda 'kallast', näitavad, et see on eestlaste

muistne vabaduseaeg. 'Kotkad', 'kaarnad' ja 'luigid' kui antropomorfiseeritud troobid on maskeeriva ja mõtet rõhutava funktsiooniga, nagu enamik stilistilisi kujundeid. 'Vikerlased' on rahvalikel sugemetel loodud neologism³ eestlaste kangelaslike esivanemate tähistamiseks.

Sellega ei ole aga mõtte demaskeerimine veel lõpule viidud. Selgub, et need viisteist värssi kujutavad endast retoorilist küsimust (ja üleskutset), millele vastus on antud pärast neljakümnet seitset värssi, kuuekümne kolmandast seitsekümne üheksanda värsini (s. o. sissejuhatuse lõpuni). Pikas vahelepõimes jutustab laulik esiteks oma kurnatuse meeleolust ja eepose loomise raskustest, siis aga väljendab optimismi rahva parema tuleviku suhtes: «Kaugelt näen koda kasvama, kalevide kaljulinna, ...» Vastusest selgub, et eestlased on (klassikaliste eeposte eeskujul) Vanaisa (taevataadi) poegade ja «närsilike neidude» (74) sõprusest ilmale tulnud.

Eepose väline vorm sõltub mitte ainult žanri omapärasest, vaid vahel ka mõningatest erelistest ja individuaalsetest põhjustest. Mõtte looritamine võib folkloorses loomingus sotsiaalpoliitlistel põhjustel üle kasvada spetsiaalse tähelepanu objektiks, koguni loomingu üheks tingimuseks.

Antagonistlikus ühiskonnas on valitseva sotsiaalse grupi tsensuur suunatud rahva vaimse isetegevuse vastu. Harilikult korrespondeerub tsensuuri rangusega rahva rõhumise intensiivsus. Tsensuuri rangus on rahva õigusliku olukorra vahetu ja tema elutaseme vahenduslik, kuid ilmekas näitaja. Mida enam valitseva sotsiaalse grupi huvid rahva huvidega ristuvad, seda rohkem on tal põhjust rahva mõtteid kontrollida. Sotsiaalsetest oludest sõltuvalt võib folkloorsete teoste vorm oluliselt varieeruda.

Nimetatud asjaolule, eriti selle arvestamise ja uurimise vajalikkusele juhtis omal ajal tähelepanu V. I. Lenin. Lugenud läbi folkloorse nekrutilaulude kogumiku («Завоенные плачи») märkis ta, et «isegi siin, nendes kurbades «nekrutilauludes», mis kõlasid külades mõisniku, külavanema, ülemuse kuuldes, võib täheldada emade, naiste, mõrsjate ja õdede pisaratest läbi tungivat vihkamist, otsest süüdistavat mõtet, üleskutset võitluseks»⁴. Samas võrdleb Lenin neid laule vabadusse põgenenud talupoegade lauludega ja lisab, et rahvas on sama, aga laulud hoopis teised, «... täis uljust ja vaprust, tegude- ja mõtteviisi julgust, ...»⁵

³ Fr. R. Kreutzwald. «Kalevipoeg», tekstikriitiline väljaanne I, lk. 432.

⁴ В. Д. Бонч-Бруевич. В. И. Ленин об устном народном творчестве. «Советская этнография» 1954, № 4, стр. 120.

⁵ Sealsamas.

Nende inimeste laulude erinevus peegeldab sotsiaalse tege-
likkuse, inimeste vabaduse erinevust. Eks see olegi mõisniku,
ülemuse ja tsensuuri peegeldus.

Oeldust ilmneb, et eepose uurija peab tundma hästi rahva
ajalugu ning olema tuttav sotsiaalsete olude ja teiste spetsiifi-
liste tingimustega, mis eepose kujunemist ja arenemist, antud
juhul tema välist vormi on mõjutanud. Konkreetsetest asjaolu-
dest sõltuvalt võib eepose mõtete ja ideede maskeeritus kesk-
mise tasemega kuulaja seisukohalt kõikuda lubatavuse piiril
ja selle isegi ületada.

Kui kollektiivse autorlusega rahvaluuleliste palade puhul
interpreet end igaks juhuks rõhujate viha ja kättemaksu eest
mõtte looritamisega julgestab, siis hoopis teravamalt kerkib
loomingu maskeerimise küsimus aoidi, rapsoodi ette. Temale
langeb vastutus mitte ainult esitamise, vaid ka loomise eest,
valitseva korra aluste õõnestamise eest. Sellised rasketes sot-
siaalsetes tingimustes sündinud teosed on mõistukõne ja alle-
gooria vormis, kus stilistiliste kujundite varjav osa on leidnud
mitmekülgset rakendamist.

Nii on see suusõnalise teose puhul. Autori personaalse vas-
tutuse küsimus teravneb veelgi, kui teost tahetakse avaldada
trükisõnas.

«Ta (folklorist — M. P.) tuli toime kiiduväärt asjaga, kogu-
des ja kirjutades üles kõik selle. Kuid on väga võimalik, et
temale kui saksale seda kõige tähtsamat, salajasemat ei öel-
dudki».⁶ Lausutud sõna on nagu lind — lendas ära ja enam
kinni ei püüa, asitõendit süüdistajale ei jää. Kirjapandud sõna
on oma mõjuulatusest ja toimelt midagi muud. Selle suhtes on
tsensuur võrratult tugevam, ja siin selgelt väljaöeldule vastu
ei vaidle.

Kui trükise autor sõltub veel majanduslikult valitsevast
sotsiaalsest grupist, peab ta arvestama mitte ainult ametlikku,
vaid ka mitteametlikku tsensuuri, s. o. valitsevat avalikku
arvamist, selle reageerimist.

Üheks niisuguseks teoseks on ka «Kalevipoeg», mille sünni-
lugu on ülalesitatu ilmekaks näiteks.

«Alg-Kalevipoja» («Kalevipoja» esimene, 1853. a. variant)
«Sissejuhatusest» ja «Esiandest» tõmbas tsensor maha kõik vär-
sid (kokku 160), kus kõneldi muistse Eesti õnnest ja ilust või
hilisemast orjaikkest. Ei lubatud isegi öelda «eesti prii ja
selge keel!»⁷ Kreutzwald loobub niisuguse «aranarritud» töö

⁶ В. Д. Бонч-Бруевич. В. И. Ленин об устном народом творчестве.
«Советская этнография» 1954, № 4, стр. 120.

⁷ Fr. R. Kreutzwald. «Kalevipoeg», tekstikriitiline väljaanne I,
lk. 39.

avaldamisest ning ülejäänud 12 lugu ei saadeti tsensori kätte, «sest sõnad ilu, õnn, ori jne. tulevad igal pool ette.»⁸

See avaldab olulist mõju eepose juba varem alustatud ümbertegemisele. Täienduste, muudatuste ja laienduste kõrval toimub kogu teose ridarealine ümbertegemine. Selleks kulub kaks ja pool aastat. Alles kuue aasta pärast (1861) ilmub eepose viimane anne trükist Õpetatud Eesti Seltsi teadusliku väljaandena kui folkloorne dokument, kus eestikeelne tekst on kõrvuti saksakeelsega. Mõtete peidetud iseloomust hoolimata teost rahva kätte ei usaldatud. Kreutzwaldil tuli avalikult võidelda mõisnike ja nende klerikaalsete ideoloogide vastu, kes tundsid hirmu rahva iseteadvuse ärkamise ees, mida eepos nende arvates pidi virgutama.

«Kalevipoja» ilmumist soodustas suuresti eeposele (esimese 13 loo alusel) eesrindlike vene filoloogide ettepanekul ja toetusel Peterburi Teaduste Akadeemia Demidovi preemia määramine 1860. aastal. Teose ilmumise puhul avaldati eepose rahvuskultuurilise väärtuse kohta sügavalt asjalik ja heatahtlik hinnang: «Mingit «Iliast» pole dr. Kreutzwald loonud, küll aga eesti kirjandusele kinkinud kapitaalse teose, mis kõigiks aegadeks jääb eestlastele selleks, mis kreeklastele oli «Ilias». See on rahvapärane teos täis eesti elutarkust, suurepärasest rikkusest ja kogu eesti elu teravmeelset vaatlust».⁹

«Kalevipoja» sünnilugu näitab, et iga folkloorse teose lahtimõtestamisel tuleb arvestada sotsiaalset atmosfääri.

Konkretiseerime eeltoodud teoreetilist käsitlust ümbertehatud ja trükis ilmunud «Kalevipoja» värsside põhjal. Kõigepealt on huvitav jälgida, kuidas Kreutzwald pöörab mitmel pool («Soovituseks» ja «Sissejuhatus») lugeja tähelepanu sellele, et eepos on mõistukõneline ja tema sisu tugevasti looritatud.

Seejärel suunab autor lugejat värsside varjatud mõttele. Pärast kahekümne viie värssi pikkust vahelepoimet vastab ta ise looritatult, mida neist värssidest otsida.

*Vaata mängi, vennikene,
Näe sa keerdu, neitsikene.
Nõua sõudeid, sõbrakene.
Sõna sõudeid laulikule.¹⁰*

⁸ Fr. R. Kreutzwaldi kirjavahetus II. Tallinn, 1956, lk. 365.

⁹ Fr. R. Kreutzwald. «Kalevipoeg», tekstikriitiline väljaanne I, lk. 41. Viide Demidovi preemia ettepaneku põhjendusele siin puudub.

¹⁰ Sealsamas, lk. 432.

Pärismaalane loeb:

*Taba sõnade mängu,
pane tähele mõtte keerdkäike,
otsi, avasta
lauliku sõnade mõtet (taotlusi).*

Edasi:

kus õnneaja ja orjaöö (53) pildid on nii looritatult antud, et nad õrnakujulised on, nagu lühikese koidueelse, poolsuletud silmil tukastuse (pärisorja ööpuhkust iseloomustav kujund; üldiselt tuntud, näiteks, öise kootidega rehepeksu ja varavalges algava uue tööpäeva vahelise puhkehëtke kujul) kestel nähtud unenägu, ja varjuvad kirjatähe taha, nagu haihtuvad päeva piiril pilusilmil viirastunud unenäopildid, kui kõrvu kostub lõokese (alustab juba aovalgel) lõõritus või käo kukkumine. (47—53).

Järgnevad vahelepõimed, mis väljendavad mõtteid:

Meie üürike elu on nii raske ja mõttetu (tühi), et ta on vaid üks kiire surma pole liikumine. Kuid ka «rahulepikus» pole meil õiget rahupaika, sest et me maa (rahvas) on orjastatud. (54—61)

Aja hääl mõistab valjult hukka pärisorjuse (tuul mõurab 62—65) ja käsib meilgi sellest üha tungivamalt rääkida (kaske kahiseda, haavalehti vabiseda), seni küll arglikult ja värisedes (haavalehtede kombel), nagu kuritööd sooritades (varga või röövli moodi). (66—71)

Järgneb maskeeriv paralleel (72—78), milles autor vihjab sellele, et tema üksi, peaaegu toetuseta, nagu ta orjastatud rahvaski (kergekaaluline kui liblikas, kuid siiski optimistlik oma töös (lustilindu))

tallab tuulta salamahti. (78)

Seejärel vastus värssides 43—46 püstitatud küsimusele: milles seisnevad lauliku mõtted, mida laulus tuleb otsida?

*Kõigis kuuleb targa kõrva,
Mõisteliku õrna meele
Lustilugu, leinanuttu,
Kiusatuse kiljatusi,
Kuuleb kõigis muiste kõne,
Märkab muiste mõistatusi,
Sala sõna sõlmitusi. (79—85)*

mis seletatult tähendab järgmist:

Taibukas lugeja (tark kõrv), mõistmiseks tundelik (õrn) meel kuuleb (selles laulus) kõikjal (kahekordselt rõhutatud — 79, 83) mõistatuse sarnaselt (84) peidetud ja «salasõnadesse sõlmitsetult» (85) rahva muistsest vabadusepõlvest (lustilugu),

orjastajate vastu peetud rasketest ohvririkastest võitlustest (leinanutt) ja orjapõlve vägivallast (kiusatuse kiljatused).

Niisiis on eepose mõtete ja ideaalide demaskeerimine tema sisu uurimise paratamatus, mis tuleneb eepose kunstilisest loomusest. Antagonistlikus ühiskonnas loodud või arenenud rahvaeepose sisu võib peale selle olla sihilikult maskeeritud. Rahvas kui eepose looja, interpret, arendaja, kuulaja ja hindaja mõistab oma eepose sisu osalt teadlikkuse alusel, osalt intuiitiivselt. Tõenäoliselt muutuvad siingi vanemad ladestused ajapikku uduseks või arusaamatuks. Sotsiaalsetel jõududel, kelle eest mõtet varjatakse, ei ole harilikult eeldusi neile võõra kunsti, selles peituva psühholoogia ja ideoloogia täielikuks avamiseks. Eriti kehtib see koloniaalsete rõhujate suhtes.

Tänapäeval, millal eepos on muutunud rahva vaimse kultuuri dokumentaalseks monumendiks, tuleb uurijal selle sisusse tungimiseks kasutada ka teooriat.

Stilistiliste kujundite mõtet kujundava ja rõhutava funktsiooni tunnetamisest

Elmises lõigus käsitlesime leksikaalsete vahendite, eriti stilistiliste kujundite mõtet varjutavat toimet ning avasime vastaval! teksti sisu. Kirjandusteose välise vormi vahendite põhiliseks funktsiooniks ei ole mõtte looritamine, vaid selle kujundamine ja esitamine, pingestamine ja kõlamapanek, — esteetilise elamuse tekitamine.

Kui maskeerivat toimet ei oma alati kõik stilistilised kujundid, siis mõtet kujundav ja esitav funktsioon on neil kõigil. Stilistilised kujundid on tegelikkuse nähtuste, autori mõtete ja tunnete kunstilise peegeldamise materiaalseteks vahenditeks. Vastavalt nende kasutamise oskusele on mõte rohkem või vähem välja joonistatud ja rõhutatud, kuulaja informeeritud ja emotsionaalselt mõjustatud. Allegooria ja metafooride, epi-teetide ja võrdluste kasutamine pakub suurepäraseid võimalusi nähtuste sisu ja olemuse kunstipäraseks edasiandmiseks ja ise-loomustamiseks. Kui personifikatsioon võimaldab nähtuse teatud jooni esile tõsta, siis sünekdoohhi abil saab osutada kõige tähelepanuväärsemale omadusele. Hüperbool ja litootes lubavad meeoleolukalt näidata nähtuse iseloomulikke jooni ning olukordi, võimaldavad väljendada tugevaid tundeid, perifraas elavdab kujutatavat pilti, oksüümoron pakub õigete seoste segipaiskamise teel naeruvääristamise võimalusi.

Retooriline küsimus ja pöördumine elavdab kuulaja huvi, tõstab emotsionaalsust, mõjub sugestiivselt. Kordused rõhutavad esitatava mõtte või kujutatava tunde väärtust: anafoor (näiteks 'sõua' esimese, teise ja neljanda värsi alguses), epi-

foor, epanalepsis, epitseuksis ja annominatsioon võimaldavad olulist ideed rõhutada, näiteks:

*Laula, laulik, miks ei laula,
Miks ei kulla, kuulutele!* (16—17)

Sama toime koos emotsionaalsuse suurenemisega on kliimaksil ja antikliimaksil (näiteks 'kuldasõnu, hõbekuulutusi, vaskseid lunastusi'). Parallelsmid rõhutavad ja rikastavad mõtet ning süvendavad meeleolu, ellips võimaldab tundeerutust väljendada, inversioon pakub väljenduslikkuse rikastamise ja nähtusele tähelepanu pööramise võimalusi.

Kõnekäänud, fraseoloogilised väljendused ja vanasõnad on informatsiooni edasiandmise ja meenutamise suurepärased allikad ning tuntu abil uue iseloomustamise ja emotsionaalse löövuse saavutamise vahendid. Helijäljenduse, alliteratsiooni ja assonantsi kasutamise puhul tugevneb musikaalsuse ja sugestiivsuse alusel emotsionaalne mõju.

Sünonüümid annavad häid võimalusi idee rõhutamiseks kunstilise kordamise teel ilma sõnu kordamata. Niiviisi tavalise keele rõhutamisevahendeid vältides õnnestub suurendada teksti heakõla ja emotsionaalsust.

Dialektismide ja vulgarismide abil saab tabavalt ja ökonoomselt iseloomustada tegelasi ja kujundada neisse suhtumist.

Kontrastile rajatud lausestus ja antiteesi kasutamine võimaldavad erinevate tendentside või nähtuste vastuolu esitamise kaudu avada olemust, arendada mõtet. Analoogiline funktsioon on antonüümil. Kontrast, antitees ja antonüüm peegeldavad vastandite ühtsuse ja võitluse seadust. Nende kasutamine stilistiliste kujunditena annab tunnistust selle seaduse tunnetamisest kui ka toimest. Antonüümi rakendamine eeldab, et lugeja (kuulaja) tunneb hästi mõlemaid vastandeid, et neil on rahva silmis kindel eetilis-esteetiline väärtus, et ta mõistab hästi vastandite iseloomu. Nende esinemine rahvaluules näitab, kuidas rahvas on empiirilise tunnetamise teel jõudnud mitte ainult arusaamisele nähtuste vastakast loomusest, vaid ka selle kujutamise tähtsusest mõtte täiuslikumal esitamisel ja rõhutamisel.

Kontrasti, antiteesi ja antonüümi kasutamine võimaldab rõhutada head, ülevat ja kaunist kurja, madala ja inetu abil ning ka vastupidi. Vastandid esinevad teineteise suhtes kriiteeriumitena, mõõdupuuna. Seepärast tähendab nimetatud stilistiliste kujundite rakendamine erilise kunstipärase võrdlusemehodi kasutamist, mille olemuseks on mitte sarnasuse, vaid erinevuse alusel võrdlemine.

Ainulaadsed väljendamise ja emotsionaalse toime vahendid on poeesia käsutuses rütmi ja riimi näol. «Kalevipojas» kui

värsseeposes etendab see olulist kunstilist osa ja väärIB see-tõttu ka lugeja (uurija) sellekohast tähelepanu.

Ülalmainitud eepilise sissejuhatuse viieteistkümne värsi loogiline sisu — ülista, laulik, valjul häälel eestlaste muistset priipõlve ja päritolu — võib jagada põhimõtteliselt kahte ossa: laulmiseks (lauliku tegevuseks) ja laulu sisuks (informatsioo-niks). Laulu sisu jaguneb omakorda laulmiseks rahva priiusest ja päritolust. Autor on seda punktimärgiga (ühheidsanda värsi lõpus) teinudki. Siin kerkib üles ka nende mõtteosade vahekorra arvestamise vajadus. Osutub, et analoogiliselt sisu prii-maarsusele vormi suhtes on mõtteosade-vahelistel seostel domineeriv roll võrreldes mõtte ja selle väljendamise vormi seostega. Seepärast on oluline määratleda, kuidas üks mõtteosa teisele mõjub, antud juhul — milline mõtteosa mida tugevdab, iseloomustab ja rõhutab. Selle vahekorra alusel tekib vastastiku-ne mõju stilistilistel kujunditel, millised rühmituvad mõtte eri osade väljendamise vahenditena.

Seega ei avalda stilistilised kujundid mitte ainult vahetult mõtet ja tundeid rõhutavat toimet, vaid teevad seda ka vahendu-slikult, mõtteosade subordinatsiooni teel. Sellest tulenevas järjekorras tuleks ka stilistiliste kujundite vastastikust mõju selgitada.

Vaadeldava mõtte komponentide — laulmise ja laulu sisu vahelist seost iseloomustab laulu sisu määrav osa. Laulmine on laulu sisust sündinud eesmärgi realiseerimise vahend. Laulmine ei ole vahetult esteetiliselt naudingut, vaid sotsiaal-poliitilist eesmärki taotlev tegevus. Esteetiline nauding tekib selle eesmärgi pürgimise käigus ja tulemusena.

Laulu sisu määrava osa tõttu laulmisele (tegevusele) laieneb tema iseloomustus, rõhutamine ja kõlajõud ka viimasele. Tähtis sisu tingib ja väärIB vastavat laulmist. Järelikult tuleb esmajärjekorras uurida, milline tähtsus on laulu sisule välise kunstilise vormi vahenditega antud.

Et sisu omakorda kahestub, tuleb arvesse võtta ka poolte vahekorda. Sisu loogilise analüüsi kohaselt osutub prevaleeriva-kuse muistse priipõlve osa, kuna rahva päritolust laulmine jääb teisele kohale. Seda kinnitab ka kogu eepost läbiv ajaloo kontseptsioon, millel rajaneb «Kalevipojas» antud rahva ideaal. Rahva üleloomulikust päritolust, mis sisaldub vaadeldava retoorilise küsimuse vastuses, ei ole aga rohkem räägitud.

Missugune on esmase sisulise komponendi — rahva priipõlve käsitus, kuidas on seda kunstilise kujundi kaudu hinnatud, milline tähtsus on sellele omistatud?

Värssides kõlab see nii:

— — — — —
Sõua neid senna kaldale,

*Kuhu kotkad kuldasõnu,
Kaarnad hõbekuulutusi,
Luiked vaskseid lunastusi
Vanast ajast varistanud,
Muiste päivist pillutanud.*

Siin on tegemist laiendatud metafooriga, kus 'kalda' kui individuaalse sümboli abil väljendatakse priiuseaega. Autor iseloomustab selle väärtust antikliimaksi vormis kolme metafooriga: 'kuldasõnade', 'hõbekuulutuste' ja 'vasksete lunastustega'. Aluselise tähtsusega on kõige tugevam (antud juhul esimese astme) metafoor 'kuldasõnu'.

Kuld kui vanasti tuntud metallidest kõige väärtuslikum ja kaunim on eetilise kategooria — hea — ja esteetilise kategooria — kaunis — üldtunnustatud sümboliks. See on vabaduspõlve väärtuse hindamine ja väljendamine eetilis-esteetiliste kategooriate kunstilise esindaja — sümboli kaudu.

Et kuld on vabaduspõlve väärtuse ja ülistamise (heaks ja kauniks pidamise) mõõdupuu, ilmneb selle analoogilisest korrumisest vastavasisulisel kontekstis:

*Laula, laulik, miks ei laula,
Miks ei, kulla¹¹ kuulutele.*

Siin ilmneb eeposele ja nähtavasti enamikele folkloorsetele ja kirjandusteostele omane joon, mis seisneb selles, et autori poliitilisõiguslikud vaated avalduvad eetilis-esteetiliste vaadete vormis vastavate kategooriate (või nende sümbolite ja sünonüümide) ja kunstiliste kujundite vahendusel.

Oluline on seejuures täheldada kasutatud gradatsiooni emotsionaalset, eriti sugestiivset mõju. Kuldasõnade kõla kaib loomuliku kaja alaneva jõuga 'hõbekuulutustes' ja 'vasksetes lunastustes' kahekordselt vastu.

Selle metafoorilise kujundi edasist formeerumist soodustab omakorda põhjamaa kolme kõige targema, eakama, kaunima ja austatuma linnu — kotka, ronga ja luige antropomorfiseerimine, kes neid kuldseid, hõbedasi ja vaskseid sõnu on 'varistanud' ja 'pillutanud'.

Need linnud, kelle tegevuse jõudu ja tähtsust rõhutab omakorda paralleelvärsside rakendamine, tugevdavad mõtte kõla ja emotsionaalset mõju.

Kõigele lisaks helisevad need värssid kasutatud kõlakujundite ja riimi mõjul, ühinedes kvantiteedireeglil põhineva eesti vana regivärsi meloodiaga (siin neljajalaline trohheus, mis rajaneb pikema- (—) ja lühemavärteliste (◡) silpide vaheldusel).

¹¹ kulla — kulda.

Vaatleme seda skemaatiliselt.

----- kaldale.

kuhu kotkad kuldasonu

Kaarnad hõbekuulutusi,

Luiked vaskseid lunastusi

Vanast ajast varistanud,

Muiste päivist pillutanud.

V alliteratsioon

∨ assonants

⌒ algriiim (alliteratsiooni ja assonantsi värsisise kombinatsioon)

— lõppriim

Teatavasti lähtub eesti regivärsiline rahvalaul algriiimist ja lõppriim esineb kaassaadusena.

Üldjoontes samasugune pilt avaneb värssides, kus on antud laulu sisu teine osa:

*Teadenege, linnud targad,
Vilistage vete laened,
Avaldage, tuuled, armsad:
Kus see Kalevide kätki,
Kangemeeste kodupaika
Vikerlaste varjuvalda?*

Ökonoomsuse huvides loobume nende värsside analüüsist, mis on eeltooduga analoogiline. Märgime vaid, et laulu sisu kaks poolt harmoniseerivad nii mõttelt kui kujunduselt ja moodustavad terviku.

Edasi, milline on laulmise (tegevuse) ja laulu sisu vaheline seos:

*Sõua, laulik, lausa suuga,
Sõua laululaevakesta,
Pajataja paadikesta —
Sõua neid senna kaldale...*

Juba esimene mulje neist värssidest näitab, et laulmise kirjeldus iseloomustab omakorda laulu sisu.

Esimese ja teise värsiga loodud laulmist tähendava metafoori mõju tugevdab kvantitatiivselt järgnev paralleelvärss,

kvalitatiivselt aga nende kaunid kõnekujundid ja teised stilistilised vahendid. Laulmist kujutatakse meeoleluka metafoori — laululaevakese sõudmise abil, mille tähtsust (kõla) kolmas värss pajataja paadikese abil suurendab.

Laulmise tähtsust rõhutatakse omakorda sõnavaliku, helikujundite, riimi ja rütmi abil saavutatud heakõla kaudu. Esimese, teise ja neljanda värsi algus riimuvad korduse alusel ('sõua'), teise ja kolmanda värsi lõpud paradigmaatilise riimina ('laevakesta : paadikesta') ja kolm esimest värssi sisemiselt algriimide abil (1 — 'laulik: lausa', 2 — 'laululaevakesta', 3 — 'pajataja paadikesta'). Esimese ja teise värsi algriimid moodustavad samuti sisemise riimi (1 — 'laulik, lausa' ... 2 — 'laulu-laeva' ...).

Peale selle on mitmel sõnal individuaalne musikaalsus, mis harmoniseerib kõlakujundite ja riimide ning värsirütmi ühise meloodiaga (2 — lau-lu-la ... ja isegi lõpuni, 3 — pa-ja-ta-ja-paa ... ja isegi lõpuni).

Keelelis-kunstiliste väljendusvahendite rikkaliku ja sihipärase kunstikavatsusliku kasutamisega kõrgusesse tõstetud laul ülistab niiviisi omalt poolt laulu sisu, nii nagu sisu tähtsus laulmistiki. Nad moodustavad ühtsuse, sest nad on ühe ja sama mõtte osad.

See pole veel kõik. Laulmise viisi määruse ('lausa suuga' — valjul häälel) funktsiooni lahtimõtestamine (tunnetamine) aitab avada laulmise eesmärgi — laulu sisu laialdast levitamist, teadustamist. Nii omandab laul üldrahvaliku tähtsuse, ühiskondliku progressi eest võitlemise sära. See selgub lihtsa loogika alusel: valjusti lauldakse siis, kui soovitakse, et laul kostaks kaugele. Antud juhul tähendabki see sellist laulmist, mis oleks kuulda kogu rahvale, ärataks ta orjaunest ja tiivustaks teda võitlema parema põlve eest.

Et need ei ole juhuslikud sõnad ega subjektivistlik tõlgendus, seda tõendab eepose ühiskondlik suunitlus ja kinnitavad mitmed otsesed väljaütlemised, näiteks «Soovituseks» värsside esimene mõte:

*Laena mulle kannelt, Vanemuine!
Kaunis lugu mõlgub meeles,
Muiste põlve pärandusest
Ihkan laulu ilmutada.*

Vanemuist peab Kreutzwald eesti—soome ühiseks laulujumalaks; tema kannel tähendab jumalikult vägeva laulmise sümbolit. Teiste sõnadega, laulik soovib oma laulule jumalikku vägevust, et teadus muistse põlve pärandusest (rahva ajaloost) kaugele kostaks.

Mõni värss edasi näeb autor valjusti laulmise mõtet ka selles, et rahva tõeline minevik, täisväärtuslikkus ja taotlused teha

eepose kaudu teatavaks ka väljaspool kodumaad, esmajoones põhja- ja lõunanaabritele, kellest võiks võitlusliitlastena kasu olla.

*Lendagem lustina lõune'ela,
Paari sammu põhja poole,
Kus neid kasusi kanarpikus,
Võsu öitseb vööräl väljal.*

(17—20)

«Kalevipoja» teaduslikus väljaandes on üheksateistkümnenda värsi keelemärki 'kasusi' tõlgendatud murdesõnana, mis tähendab 'kasve'¹². Meile tundub, et Kreutzwald kasutab seda märki siiski otseses tähenduses, mis sellel märgil on Rakvere ümbruses (Jõeperes ja Kaarlis) tänini ja mis tähendab kasusid ('kasu'). Järgmise värsi märgi 'võsu' abil maskeerib autor riiki õõnestavat mõtet, arvestades, et pealiskaudne tõlgendaja peab 'võsused' 'kasude' sünonüümiks ja kahekümnendat värssi paralleelvärsiks. Sisulis-loogilise analüüsi kohaselt ei ole 'kasvudel' ja 'võsuldel' siin mingit mõtet, pealegi ignoreerib selline tõlgendus vastava ajaloolise tõe arvestamist autori poolt. Analoogilist maskeerimisvõtet kasutab Kreutzwald paljudes kohtades. Mõnel pool ulatuvad need vahelepõimete näol kümnetesse värssidesse.

Eespool nägime, kuidas vastavad kujutamisevahendid väljendavad ja teenivad mõtte üksikuid osi, kuidas nende mõju mõtteosade omavaheliste seoste kaudu laieneb kogu mõttele.

Lõpuks (tegelikult kõigepealt) kannab ja väljendab eepilise sissejuhatuse analüüsivat mõtet kui tervikut lausestililine kujund — retooriline pöördumine (küsimus), mille mõju mõtte üksikutele osadele ei ole otseselt täheldatav. Mõtte ülesehitusliku funktsiooni kõrval on sellel kujundil ilmne kunstilis-emotionaalne funktsioon. Retooriline pöördumine äratav huvi ja rõhutab mõtet peamiselt sugestiivsel alusel.

Käesoleva analüüsi mõtteks ei ole anda mingit valmiskoodi «Kalevipoja» teoreetiliseks lugemiseks, vaid osutada neile üldistele seostele, mis esinevad keele kui funktsioneeriva märgisüsteemi ja teose teksti kui keele konkreetse avaldumisevormi vahel. See seos esineb antud juhul kunstilise kujundi (eepose) sisu ja tema välise vormi vahekorra objektiivse alusena, mõjub kunstilise kujundi sisulise toime ja välise ilme kaudu. Nende seoste erinevates kujundites tunnetamine tähendab alati loomingut. Seejuures on muidugi vaja silmas pidada antud meetodi loogilist struktuuri ning teostada erinevate print-

¹² Fr. R. Kreutzwald. «Kalevipoeg», tekstikriitiline väljaanne I, lk. 432.

siipide alusel analüüsi ja sünteesi, sest tegemist on vastuoluliste funktsioonide vaatlusega.

Selliselt «Kalevipoega» lugedes ilmneb, et mõtte loorituse ja rõhutuse kui dialektiliste vastandite seos avaldub kord harmoonias, kord ebakõlas, vastuolus. Mõte on mõnikord erilistel põhjustel nii looritatud, et selle kõlavusest pole juttugi. Niisuguse kujundi sisu avamine nõuab pingsat loogilist tööd. Vaid selle edukal kulgemisel tekib intellektuaalse elamusega läbipõimunult esteetiline elamus ning avaneb võimalus kunstiliselt kujundatud mõtet loogiliselt vaagida.

Stilistiliste kujundite kvantitatiivsel kasutamisel võib täheldada teatud piiri, kus mainitud vastakate tendentside seos väljendub veel harmoonias ja mille ületamisel ilmneb disharmonia. Leksikaalsete vahendite tähistusliku funktsiooni õige arvestamine korral võib harmoonia ja disharmonia piir olla küllaltki erinev.

Tsuusuurivabas rahvaluules takistab seda piiri rikkumast individuaalse ja kollektiivse loomingu ning interpreedi ja kuulaja-vaataja seos (ühtsus). Paljukordne individuaalne loomingu on ühtlasi kollektiivne loomingu, kus teosest jääb alles ja areneb edasi vaid see, mis on eluline ja mõistetav. Sama mõju on ka esitaja ja kuulaja vahelisel seosel: mis leiab parteris heakskiitu, see jääb lavale püsima ja areneb edasi. Nii esineb folklooris individuaalse ja kollektiivse seosel põhinev kahekordne tagasiside. Selle üheks kanaliks on loominguilise teatepulga mähis, teiseks interpreedi ja auditooriumi vaheline kontakt.

Niisugune on rahvaloomingu kvaliteeti reguleeriv mehhanism. Loomingu taseme kriteeriumiks on esmajoones käsitletavate ideede aktuaalsus ja kaal, väljenduse selgus ja mõtte kõlajõud.

Kunstiliste kujundite toime loogiliseks hindamiseks tuleb vaadelda ka nende ratsionaalset ja emotsionaalset mõju.

М. Пылдра

О соотношении содержания и формы эпоса «Калевипоэг»

Резюме

Содержание, в особенности народное познание, сознание и философскую мысль архаических, прежде всего аллегорических фольклорных произведений, где широко ис-

пользуются маскирующие содержание стилистические образы, как метафора, символ и метонимия, — нелегко раскрыть иной раз даже при наличии лингвистической подготовки. Научное изучение подобных проведений предполагает учет и понимание взаимодействия их формы и содержания.

Данная работа посвящена некоторым общим и специфическим проявлениям связи содержания и внешней формы эстонского эпоса «Калевипоэг».

На основе анализа соотношения содержания эпического введения «Калевипоэг», в основном данного в его первых пятнадцати стихах художественного образа (возвышенность пения о древней воле эстонского народа и его мифическом происхождении) и внешней формы рассматриваются, как текст, в особенности стилистические образы и другие средства внешней формы, с одной стороны, мысль маскируют, с другой — подчеркивают, придают ей звучание. Исследуется главным образом диалектика этих противоположных тенденций средств внешней формы.

Эта гносеологического характера работа имеет уклон в сторону семиотики. Применение развиваемых здесь принципов и логики при чтении эпоса и ему подобных произведений позволяет глубже раскрыть художественные образы, оценить их рациональное и эмоциональное действие в возникновении эстетического переживания.

M. Põldra

On the Connection of Content and Form in "Kalevipoeg"

Summary

In case of archaic, especially allegorical works of folklore where such stylistic images of disguising effect are used as metaphor, symbol and metonymy, it is anything but simple to unveil the content hidden in them, particularly the cognition, the consciousness and the philosophical idea of the people with the aid of ordinary knowing of the language and in many a case even by special linguistic knowledge. The learned reading of such works presupposes the comprehension and taking into account of the relation of their content and form.

The article is devoted to some general and specific manifestations of the connection of the content and the external form of the Estonian epic "Kalevipoeg". With the aid of an analysis of the relation of the content of the artistic image — of the sublimity of singing about the ancient freedom of the Estonian people and its mythical origin —, and of the outward form, given in the epic introduction, especially in the first fifteen verses, it is examined how the text and the stylistic images in particular, but also many other means of the external form disguise the content on the one hand, but emphasize and make it ring on the other hand. The research is based on the observation of the dialectic of the two opposite tendencies of the means of the outward form mentioned before. This work is epistemological and has a semiotic aspect; the application of the principles and logic advanced in it while reading the whole epic, but also analogical works, makes it possible to open up artistic images more deeply, to estimate their rational and emotional influence as forming aesthetic experience.

Esimene lõuna tüüpilisteks esindajateks on filosoofia, teadus ja ideoloogia (kuigi teadus), teise kategooriasse kuuluvad esindajaks kunst ja religioon.

Kunst, peegeldades tegelikkust kunstiliste kujundite kaudu, kujutab esle elamus loob meeleolu. See on tingitud kunstilise kujundi spetsiifilisest, sest, et kunst, kunstiline kujund väljendab looja mõtet ja tundeid mitte niivõrd ratsionaalselt, kui võrd emotsionaalselt mõjuvas vormis. Kunstiline kujund tekitab tekkiv emotsioonide elamus mis on suurel määral tundeid. Esteetiline elamus ja selle aluseks olevad tunded, nagu filosoofia emotsionaalne ei ole aga loogikaväline ei oma teksti, loomulikke ega toimel.

Emotsionaalse ja ratsionaalse elemendi vahelise seos on kunstilisel elamusel tekkis kokkupuude. See tähendab peegelduse objekt (kunstilise objekt) ja peegeldaja (looja) vahelise seos. See on mõeldud elamus seadusepärane ja inimeste elu olema pinnal. See esinevate üldiste seoste ja tendentside avamine võimaldab siirduda kunstiliste kujundite loogilise tunnetamise kaudu.

Kunstilise kujundi ratsionaalne tunnetamine, ilma milleta pole võimalik teose ideelisi ühisi aspekte, tähendab teha poolt tekitatava emotsionaalse elumuse loogilist hindamist.

Kunstilise kujundi niisugune hindamine seab esteetilise elumuse kaudu ei läbi sellega. Selline käsitus tähendab viimatu esteetilise elumuse teha ja väljendusvahendeid pidi li-

M. Põldra

KUNSTILISE KUJUNDI TOIME TUNNETAMISEST JA SELLE RAKENDAMISVÕIMALUSTEST «KALEVIPOJA» ANALÜÜSIMISEL

Ühiskondliku teadvuse avaldumisvorme võib — lähtudes nende toimest inimpsüühikale — liigitada loogiliselt ja emotsionaalselt mõjuvaiks.

Esimese rühma tüüpilisteks esindajateks on filosoofia, teadus ja ideoloogia (kui teadus), teise kategooriasse kuuluvad esmajoones kunst ja religioon.

Kunst, peegeldades tegelikkust kunstiliste kujundite kaudu, kutsub esile elamuse, loob meeoleolu. See on tingitud kunstilise kujundi spetsiifikast, sellest, et kunst, kunstiline kujund väljendab looja mõtteid ja tundeid mitte niivõrd ratsionaalselt, kui võrd emotsionaalselt mõjuvas vormis. Kunstilise kujundi tajumisel tekkiv esteetiline elamus seisneb suurel määral tunnetes. Esteetiline elamus ja selle aluseks olevad tunded, nagu üldse emotsionaalne, ei ole aga loogikavaba ei oma tekkelt, loomult ega toimelt.

Emotsionaalse ja ratsionaalse elemendi vahekorra käsitlus on kunstitunnetuse üheks keskseks küsimuseks. See rajaneb peegelduse objekti (kunstiobjekti) ja peegeldaja (looja) vahekorral, läheb üle inimtunnetuse seadusepäraste ja inimpsüühika olemuse pinnale. Siin esinevate üldiste seoste ja tendentside avamine võimaldab siirduda kunstiliste kujundite loogilise tunnetuse juurde.

Kunstilise kujundi ratsionaalne tunnetamine, ilma milleta pole võimalik teose ideelist sisu analüüsida, tähendab tema poolt tekitatava emotsionaalse elamuse loogilist hindamist.

Kunstilise kujundi niisugune hindamine eeldab esteetilist elamust, kuid ei ühti sellega. Selline käsitlus tähendab vahetu esteetilise taju alusel neid teid ja väljendusvahendeid pidi lii-

kumist, mille abil kunstilooming vastava tulemusena saavutab. See hõlmab nii sisu ja vormi probleeme kui ka kunstilise kujundi ratsionaalse ja emotsionaalse toime valdkonda, esteetilise ideaali esitust ja paigutust jpm.

Artiklist «Kalevipoja» sisu ja vormi vahekorrast¹ selgus, et tekst, eriti stilistilised kujundid ning mitmed muud välise vormi elemendid ühelt poolt maskeerivad, teiselt poolt aga rõhutavad sisu. Nende kahe kunstilise kujundi vormis esineva vastandliku tendentsi jälgimine võimaldab loogilisel teel välja selgitada kunstilise kujundi sisu, tema ratsionaalset ja emotsionaalset toimet esteetilise elamuse kujundamisel ja loomisel.

Kunstilise kujundi sotsiaalne funktsioon ei ole tabatav ainuüksi kujundi enda uurimisel. See nõuab ka esteetilise elamuse loogilist analüüsi ja tema mõju jälgimist inimese mõistusele ning tunnetele perioodil, mis järgneb vahetule esteetilisele tajule. Seda perioodi on raske piiritleda. Ta võib ulatuda minutilise või tundideni, suure mõjuga kunstiliste kujundite puhul aga olla väga pikaajaline.

Niisugune tunnetuslik ülesanne pole sugugi lihtne. Tee seleni kulgeb meie arvates kunstilise kujundi sünni, tema sisu ja vormi dialektika, sisulise informatsiooni ja informatsioonilisandi mõju tunnetamise kaudu.

Kunstiline kujund sünnib ratsionaalse ja emotsionaalse elemendi ühtse mõju tulemusena, mis iseloomustab maailma kunstilist tunnetamist kunstniku poolt. Kunstilis-loomingulisele tunnetusele on omane nii intellektuaalne kui ka emotsionaalne sisseelamine tegelikkusse. Sellel rajaneb põhiliselt kunstniku loominguline elamus.

Looja elamus ei haihtu, vaid kehastub tema poolt loodud kujundis kui kunstimärgis, mis kannab teatud kindlat informatsiooni.

Kunstilisse kujundisse läheb üle ja mõjustab vaatajat-kuulajat isegi looja loomisrõõm kui rõõm maailma tunnetamisest ja tunnetatu siirdumisest ühiskondlikku ringlusse, selle organismi teenistusse, kelle osaks looja ise on.

Järgnevatest värssidest otse tulvab lugejale vastu lauliku meeoleu, ta loomisrõõm:

*Kuku, kägu, kuldalindu,
Healitsele, hõbenokka,
Veerele, vaskikeeli!
Kuku meile kuulutusi,
Healitsele ilmutusi,
Veerele lauluvara,*

¹ Käesolev kogumik, lk. 31.

*Kedra kuulutuse lõnga!
Kui ei kuku, kukun ise,
Pajatelen, pardikene,
Lasen, luige, laulusida,
seitsmekordseid sõnumida
Vanast ajast veeremaie.²*

Kunstilise kujundiga kontakti astunud inimesel tekkiv esteetiline elamus sisaldab põhiliselt sedasama ratsionaalset ja emotsionaalset, mis esines looja loomingulises elamuseski.

Kui loominguline elamus seisneb tegelikkuse tunnetamises, saabuva tunnetusmaterjali hindamises looja poolt tegelikkusse suhtumise kriteeriumide alusel, käsitletavasse nähtusesse suhtumise väljendamiseks sobiva, elava vormi otsingus ja selle realiseerimises, siis kunstilisest kujundist tekkiv esteetiline elamus põhineb looja suhtumise tajumisel, selle läbitunnetamisel ning sel teel tekkinud tunnetel ja mõtisklustel.

See tähendab looja ja loomingu nautija suhtumiste vastandamist, muidugi juhul, kui viimasel isiklik suhtumine olemas on. Nende suhtumiste ühtimise korral tekib harmoonia. erinevuse puhul aga disharmonia. Antud vastandite (mis on dialektilised ainult esteetilise elamuse protsessis) võitlus lõpeb ühe võiduga. Kui kunstilise kujundi tajuja suhtumine kujutatud nähtusesse on selgelt ja kindlalt formeerunud ning seejuures vastupidine kunstilisse kujundisse kätketud suhtumisele, võidab alati esimene. See väljendub teose mittemeeldimises, temasse eitavas suhtumises. Teose hukkamõist kujutab enesest omapärast loomingut. Sellelgi on teatud ühiskondlik tähtsus ja see teenib omamoodi mõtlemise ja objektiivse tegelikkuse progressi.

Kui aga kunstilise kujundiga kontakti astunu suhtumine ei ole selgekujuline või selle materiaalne ja loogiline alus on nõrk, võidab looja, autor. Seejuures kujunev elamus on palju keerulisem harmoonilisest kui ka ilmselt negatiivsest. Seda iseloomustab senisest seisukohast loobumise alusel tekkiv läbielamine ja rõõmutunne tuntust väärtuslikuma ja vastuvõetavamana leidmise üle.

Ülalmainitud üldine ja erinev, mis kunstilise kujundi loomisel ja selle nautimisel esinevat tunnetust iseloomustavad, puudutavad loomingulise tunnetamise ja esteetilise elamuse seost vaid ühest küljest. Kunstilise kujundi loogilise tunnetamise seisukohalt pakub teaduslikku huvi ka nendes esineva ühise ja erineva vaatlus tunnetuse taseme aspektist.

Kunstilis-loominguline tunnetus sarnaneb osalt empiirilise, mõneti aga teoreetilise tunnetusega, kuigi ta ühtlasi eri-

² Fr. R. Kreutzwald. «Kalevipoeg», tekstikriitiline väljaanne I, Tallinn, 1961, lk. 122.

neb neist. Nii empiiriline, teoreetiline kui ka kunstilis-loominguline tunnetus põhinevad meelelisel tunnetusel; samuti on neile omane abstraktne mõtlemine, üldistamine. Selles mõttes on nad sarnased.

Empiiriline ja kunstilis-loominguline tunnetus on sarnased veel sellegi poolest, et nad ei peegelda tegelikkust kategooriate, seaduste formuleerimise ja teooria abil, nagu see on iseloomulik teoreetilisele tunnetusele. Viimasega võrreldes loovad nad nähtustest konkreetsema, eluliselt mitmekülgsema pildi.

Kunstiline üldistus erineb neist mõlemast oma spetsiifikalt ja tunnetamise tulemuste avaldumise vormilt. Empiiriline ja teoreetiline tunnetus toimuvad ja väljenduvad abstraktsete kujundite abil — üks kitsama (mõiste, otsustus, järeldus empiirilises), teine laiemas (kategooria, seadus, teooria) üldistusena. Kunstiline üldistus aga väljendub konkreetse, meeltega tajutavas pildis — kunstilise kujundina.

Kunstilise üldistuse avaldumise pillklik vorm ei tähenda tema aluseks oleva üldistuse madalat taset. See tase asub kord empiirilise tasapinnal, sageli aga teoreetilisel kõrgusel või siis kusa-gil nende vahepeal.

Rahvaluuleline üldistus, olgugi et see on põhiliselt empiirilise tunnetuse tasemel, on tänu kollektiivse autori tohutule ajule kui võimsale üldistuse mehhanismile mõnigi kord teoreetilise tunnetuse ilmega.

Järgnevas kunstilises kujundis peitub rahvalik arusaamine naise valiku kohta.

Sõudke, vanad, jõudke, väetid,

Sõudke laeva Soomemaale,

Paati, uhket Põhjamaale!

Seal on kõrgel kaljukaldal

Ridas palju neidusida:

Ees on ridas helmeskaelad,

Taga on ridas taalderrinnad,

Sõrvil sõrmukse kandijad,

Pika paatrite pidajad,

Vahel aga ridas vaesed lapsed,

Keskel ridas kudruskaelad.

Sõtku maha sõlgisrinnad.

Heida maha helmeskaelad,

Talla maha taalderrinnad.

Sõida maha sõrmuskandjad,

Pilluta paatrite pidajad;

Võta vahelt vaeselapse,

Kudruskaela keske'elta;

Sest saab naista nastulikku,

Abikaasa kullakesta!³

³ Fr. R. Kreutzwald. «Kalevipoeg», tekstikriitiline väljaanne I, lk. 106.

Loomulikult ei ole see rahvatarkus kõikehõlmava iseloomuga, kuid rahvas on selle avastanud paljude põlvkondade vaatluse (analoogiline on ka teaduslik vaatlus) ja mõtiskluse (üldistuse) tulemusena, mis üldjoontes on paikapidav ja läbib ilmse joonena paljusid üksikuid ning toimib (esineb) tendentsina nagu enamik seadusi.

Professionaalse kunsti heatasemelises kunstilises kujundis on tavaliselt üsnagi selgelt tunda teoreetilise teadvuse mõju. Suured kunstiteosed kõrguvadki aegade ja rahvaste kohal nähtavasti peamiselt nendes avalduva kunstilise üldistamise taseme tõttu. «Kalevipojas» võib kõrget üldistamise taset täheldada õige mitmel pool. Muuseas on tähelepanuväärne, et teoses avalduv rahva olukorra ja ideaali ning rahva parema käekäigu eest võitlemise esimeste sammude vormi tunnetamine on teoreetilise üldistuse kõrgusel.

Kunstiloomingu ja kunsti tunnetamise seaduspärasustel on ühine alus objekti näol, mille peegeldamisega nad tegelevad, kuid ka inimliku peegeldusaparaadi näol, mis oma olemuselt on kõigil inimestel ühesugune.

Järelikult on kunstilise kujundi ja selle poolt tekitatava esteetilise elamuse loogilisel tunnetamisel otstarbekohane läheneda sellest ühisest (üldisest), mis teda seob kunstilis-loomingulise tunnetusega, pöörates seejuures tähelepanu viimase seosele empiirilise ja teoreetilise tunnetusega.

Kui siirduda kunstilise kujundi kujunemise aluseks oleva loomingulise tunnetamise pinnalt kunstilise kujundi esteetilise toime vaatlusele ja hindamisele, väärib esmajoones tähelepanu selle sisu ja vormi dialektika.

Kunstilise kujundi sisu funktsionaalne toime on põhimõtteliselt sarnane abstraktse kujundi või märgi sisulise toimega. Kunstiline kujund on käsitatav märgina — teatud informatsiooni (sisu) kandjana. Märgi kujul, eriti loomuliku keelemärgi või kunstlike keelte- ja kunstimärkide näol tsirkuleeriv informatsioon on tegelikkuse nähtuste üldistus, loogiline peegeldus. Seetõttu on selle toimel eelkõige ratsionaalne iseloom, kus emotsionaalne on tagaplaanil ning tekib intellektuaalse alusel.

Kunstiline kujund on meeleliselt tajutav pilt, mille näitlikkus, elav mitmekülgus, erakordsus ja erendus haaravad tema sisu, ratsionaalselt mõjuva elemendi nii tugevasti oma rüppe, et kunsti vormi võlu, emotsionaalne tegur, saavutab näilise ülekaalu. Sel põhjusel on kunstilise kujundi toime inimesele võrratult tugevam kui puhtloogiliselt mõjuvatel märkidel, hoolimata sellest, kas nad peegaldavad tegelikkust empiirilisel või teoreetilisel tasemel.

Kunstilise kujundi eriline võime mõjuda emotsionaalselt seletub informatsioonilisandi mõiste abil.

Informatsiooni võib jagada põhiinformatsiooniks ja informatsioonilisandiks. Kunstilises kujundis on põhiinformatsiooniks temas peegelduv tegelikkus (peamiselt teadmiste ja vaadete näol). Informatsioonilisandi mõiste alla kuuluvad põhiinformatsiooni tähtsus, uudsus, vormi eripära, sugestiivsus jne.

Informatsioonilisand eeldab põhiinformatsiooni olemasolu, viimane seevastu võib esineda ka lisandita. Seega ei saa informatsioonilisandi vaatlust tõlgendada kui ainult lisandi vaatlust, kui informatsioonilisandi lahutamist põhiinformatsioonist.

Informatsioonilisand võib olla loogilise või emotsionaalse loomuga. Põhiinformatsiooni uudsus, aktuaalsus, kasulikkus, selgus, modelleeritus ja loogika esinevad ratsionaalse informatsioonilisandina. Niisugune lisand on tabaval, loogilisel, teaduslikul väljendusel, täpse informatsiooni esitamisel.

Eetiliste ja esteetiliste kategooriate, allegooria, metafoori, sümboli, metonüümia, seotud kõne ja teiste kunstivormi vahendite kasutamise ning vormi omapära, kontrastsuse, ereduse, konkreetseuse, sugestiivsuse, esitaja autoriteetsuse jne. alusel tekib emotsionaalne informatsioonilisand.

Informatsioonilisandi funktsiooniks on meelte ja selektee-riva süsteemi põhiinformatsiooni vastuvõtuks soodsasse seisundisse seadistamine, selle vastuvõtmise positiivne stimuleerimine.

Emotsionaalne informatsioonilisand teenib seda eesmärki efektiivsemalt kui ratsionaalne. See seletub emotsioonide osaga inimpsüühikas. Psüühika, nagu kogu bioloogiline peegeldus, kujunes, arenes ja esineb eksistentsi atribuudina. Inimpsüühikas võib täheldada teadvuse (peaaju suurte poolkerade koore protsessid) ja alateadvuse (...koorealuse osa protsessid) sfääri, kus mõlemad omakorda loogiliseks ja emotsionaalseks jagunevad.

Inimese poolt välismaailma nähtuste peegeldamise erksus, neisse suhtumise selgus ja käitumise emotsionaalne pinge kujunevad ratsionaalse ja emotsionaalse sfääri koostöö tulemusena tunnetusprotsessis. Sellise näitena väärrib tähelepanu Kalevi-voja hälliaja iseloomustus:

*Poega puhus nutupilli,
Leikas kisa lusti pärast,
Karjus kuuda, karjus kaks,
Nuttis õhtust hommikuni,
Et ei lõppend tuli toasta,
Säde ei sāngi sambasta.⁴*

Emotsionaalse kanali alakoormus, mis tekib väikese informatsioonilisandi puhul, nõrgendab tunduvalt ratsionaalse kanali töövõimet. Et informatsiooni ringlus inimese tunnetussüsteemis

⁴ Fr. R. Kreutzwald. «Kalevipoeg», tekstikriitiline väljaanne I, lk. 103.

on kümme ringi sekundis, muutub vastuvõtja informatsioonilisandi puudumisel informatsiooni suhtes kiiresti ükskõikseks ja väsib; nii muutub põhiinformatsiooni väärtus nulliks.

Järgnevate värssidega loodud kunstilise kujundi sisulise ja vormilise ereduse tõttu vaevalt siin peituv informatsioon nulliks muutub:

*Linda laulis, linnukene,
Kodukana kõõrutusel:
«Kiigesepad, hellad vennad,
Laske kiige kõrgemale!
Et ma paistan pailu maada,
Paistan pailu, maksan pailu!**
*Et ma paistan päivadele,
Läigin mere laenetele,
Pärg mul paistab pilvedele,
Pärjasabad sadudele,
Kuub mul paistab Kunglamaale,
Pooga kirjad Pikkerile,
Ruuga kirjad tähtedele...»⁵
et tuleks parem ja kallim kosilane.*

Sellest aspektist on huvitav pöörata tähelepanu ratsionaalse ja emotsionaalse dialektikale. Emotsioonid ja tunded ei ole mingil määral iseseisvad psüühika ega teadvuse komponendid. Nad tekivad teadvuse tasemel tegelikkuse loogilise peegelduse — informatsiooni, teadmiste, huvide ja olukordade alusel ning toimel, kujutades endast seda loogilist teistsuguses psüühilises esituses.

Emotsionaalse loogiline tase sõltub ratsionaalsest: temas avalduv mõistusepärasus või absurdus, otstarbekus või totrus, kauge- või lühinägelikkus on ratsionaalse taseme peegelduseks (samuti ka teadvuse ja alateadvuse erikaalu peegelduseks). Ratsionaalne aga sõltub tunnetusprotsessis reageerimis- ja töötlusvõime poolest ning käitumise motivatsiooni jõult emotsionaalsest. Seepärast on eriti emotsionaalse informatsioonilisandi osa tunnetusprotsessis asendamatu ja kunstilise kujundi jõud ületamatu.

Informatsioonilisand ei ole teoreetilise teadvuse sünnitus ega avastus. Selle on rahvahulgad empiirilise tunnetuse teel avastanud juba enne tsivilisatsiooni. Nii on ka kunstilise elamuse kogu psüühikat haarav mõju rahva alalise ja vaibumatu kunstihuvi põhjustajaks.

Kõige laialdasemat kasutamist leiab informatsioonilisand rahvaliku teadvuse sfääris — rahvaloomingus. Nähtavasti sellel alusel ongi rahvas kunstnik.

* Milline huvitav mõte!

⁵ Fr. R. Kreutzwald. «Kalevipoeg», tekstikriitiline väljaanne I, lk. 148.

Selle kõige tähelepanuväärsemaks tõendiks on rahva suu- rima ja võrratu vaimse loomingu — keele — kunstiline loomus. Igal sammul kohtame eredat, tabavat, kujukat ja piltlikku väl- jendamist küll sõnas kui kõige põhilisemas üldistatud informatsiooni kandvas märgis, küll mitmesugustes mikrokujundites sõna-, lause- ja helikujundite näol. Olgu selles mõttes näitena toodud kaks eesti sõna: 'puusärk' ja 'jalgratas'. Milline mõtte- teravus, üldistus ja kunstiline ilme on neil mõistetel!

Sellega seletub põhimõtteliselt ka rahvaluule kunstivormi- lisus, eriti aga seotud kõne suur levik ja populaarsus.

Et rahvas informatsioonilisandit hästi tunneb ja hindab, sel- lest annab tunnistust ka mitmesuguste rahva seas liikuvate uudiste pidev muundumine informatsioonilisandi juurdelisamise tõttu paljude uudisekandjate (sannumetojate) poolt.

Rahvast kui kunstnikku iseloomustab ka klatšilooming. Sisul- lise küljest on klatš klatšija teadvuse taseme mõõt ja tema hind, sest inimese mõtted ei ületa tema kogemuse ja teadvuse taset, samuti nagu inimene ei suuda oma varjust üle astuda. Praktilis-funktsionaalsest küljest on klatš ühelt poolt ühiskond- likust elust avaliku arvamuse (tegelikult salajase arvamuse) kujundamise kaudu osavõtmise vorm, teiselt poolt tunnetusjalu kustutamise aseaine niisugusel inimesel, kes ei tegele tõe tun- netamisega loova töö näol. või teeb seda sulase kombel.

Igal juhul on klatš kui kollektiivne kunstiline väljamõeldis ja aretis ka kunst. Kui tavalises kunstis astub vorm välja põhi- informatsiooni lisandina, siis klatš on selline eriline kunstžanr, kus pidevalt kasvav informatsioonilisand moonutab algse põhi- informatsiooni tundmatuseni. Klatš on kunst esiteks selle pool- lest, et ta põhineb esteetiliste kategooriate ilus- inetu, ülev- madal ja nende lähedaste sugulaste — eetiliste kategooriate kasutamisel, teiseks seepärast, et tal on enamasti kunstilise kujundi vorm, igal juhul pretendeerib ta sellele.

Informatsioonilisandi mõiste alusel võib omaette kunstžan- rina käsitada ka vandumist. Vandumise võlu seisneb selle loo- mingulises iseloomus. Vandesõna sagedane kordamine kui vaimuvaene (loominguta) vandumine muudab vandesõna mõt- tetuks ja mõjutuks. Mida enam on vandumises teravmeelsust, uudsust ja omapära, seda mõjuvamaks informatsioonilisandiks ta on.

Huivitav on märkida, et niisugune kunstiline loomingu «õit- seb» tavaliselt seal, kus tööalaline loomingu ilu seaduste järgi ei ole edukas. Vandumine kompenseerib antud juhul esteetilise mudeli realiseerimise äpardumist ja on seega sihipärase loo- mingu erilaadne koostisosa.

Vandumine esineb informatsioonilisandina ka seal, kus mõte on vaene või selle väljendusvorm kahvatu, kuid selle looja pre-

tendeerib rohkemale, taotleb oma mõttele laiemat haaravust ja isikule suuremat kaalu. (Sama võib öelda ülearu valju kõnlemise kohta.) Sellel seaduspärasusel põhineb ka kunstniku poolt kasutatud võtte — iseloomustada negatiivset tegelast vandumise kaudu. Esitame vastava koha «Kalevipojast», kus Kreutzwald väljendab ja kujundab vandumise abil suhtumist vaenulikesse sotsiaalsetesse jõududesse:

[lõi äikest ja välku]

*Kurjad vaimud kokkunesa
Kuulsid karistaja heale,
Põgenesid Pikse paku
Lai mere laenettese;
Hüüdes: «Äike, haisutele!
Pikker, pista nina p-!»
Hüppasivad kõrgelt kaldalt
Kukerpalli mere põhja...⁶*

Informatsioonilisandi kategooria abil seletub ka kunsti suure kasvatusliku jõu saladus. Kunsti kui ühiskondliku informatsiooni avaldumise ja ringlemise niisuguse vormiga, kus informatsioonilisandi erikaal on suhteliselt suur, on kõige hõlpsam inimest vallutada, suunata, mobiliseerida ja kasvatada, aga ka petta ja rikkuda.

Informatsioonilisandi konkreetne psühholoogiline toime avaldub elamusena. Kunstiteose või kunstilise kujundi praktiline tunnetamine selle lugemisel, kuulamisel või nägemisel realiseerub esteetilise taju kaudu, s. o. inimese erilise võime kaudu tajuda ilu, teha vahet kauni ja inetu, hea ja kurja, üleva ja madala, traagilise ja koomilise vahel. Niisuguse tajumise tulemuseks on esteetiline tunne — eriline elamus ja nauding, mis on võrratu oma mitmekülgsuselt ja rikkuselt ning asendamatu oma jõult.

Esteetiline elamus põhineb peale esteetilise tunde ka eetilisel ja intellektuaalsel tundel. Esimesed kaks tunnet on väga lähedased ja esinevad enamasti ühtsuses, sest eetilised ja esteetilised kategooriad kui tegelikkuse hindamise kriteeriumid, mille alusel inimese vastavad tunded tekivad, põimuvad tavaliselt läbi. Kaunis ja ülev on harilikult hea, inetu aga halb. Need mõlemad tunded on seotud intellektuaalse tundega, sest elamuse olemuseks on tunnetamine (kui esmajoones seaduspärasustel põhinev mõistuslik tegevus).

Esteetilises elamuses peituvad peale mainitud kolme kõrgema tunde ka mitmesugused madalamad tunded, nagu kadedus, kahjurõõm, kasuahnus, seksuaaltungi avaldus jne., mis kõik

⁶ Fr. R. Kreutzwald. «Kalevipoeg», tekstikriitiline väljaanne I, lk. 108.

funktsioneerivad koos mõtlemisega ja selle alusel. Emotsionaalne harmoniseerub ratsionaalsega, mõjustades inimese suhtumist, tema tahtejõudu ja käitumise aktiivsust.

Oeldu ei tähenda, nagu oleks intellektuaalne tunnetamine tunnetest vaba. Ka siin tekib elamus — intellektuaalne elamus. Tunnete ja mõistuse vahekord ning tunnete omavaheline osa on intellektuaalses elamuses erinevad. Eetilis-esteetiliste tunnetega võrreldes astuvad esiplaanile intellektuaalsed tunded. Madalamate tunnete esinemine on intellektuaalses elamuses teiselaadiline — prevaleerivad auahnus, materiaalne arvestus jne., teiseks ei ole need siin tunnetuse tulemuseks, vaid selle saatjateks ja innustajateks.

Без «человеческих эмоций» никогда не бывало, нет и быть не может человеческого искания истины⁷.

Niisiis võimaldab kunstiloomingu aluseks oleva tunnetuse vaatlus ning põhiinformatsiooni ja informatsioonilisandi vahekorra analüüs mõista kunstilise kujundi sisu ja vormi vahetunde, tema olemust ja nähtumust ning nende vahelist seost. Sel alusel on seletatav kunstilise kujundi tajumisel tekkiva esteetilise elamuse loomus ja seda kandvad tunded. Siit tuleneb probleemi edasiseks uurimiseks mitu olulist järeldust.

1) Kunstilise kujundi ratsionaalset ja emotsionaalset toimet võib loogiliselt analüüsida vaid nende ühtsuse ja vastastikuse mõju seisukohalt.

2) Kunstilise kujundi ratsionaalne toime ja loogiline sisu ei avane kasutatud vormivahendite analüüsi alusel, sest need ei ole mõtte vahetuks kandjaks, vaid selle ehitamise tellisteks. Mõtte kandjaks on kunstiline kujund. Küll aga soodustab vormivahendite mõtet kujundava ja rõhutava toime jälgimine kunstilise kujundi ratsionaalse mõju avamist ja loogilist kirjeldamist.

3) Ka ei avane kunstilise kujundi spetsiifikast tekkiv emotsionaalne mõju ainuüksi vormivahendite toime analüüsi kaudu. Emotsionaalse toime kõikehõlmavaks kandjaks on kunstiline kujund kui tervik, mille kvaliteet ületab selle elementide summa.

Nüüd võib esitada küsimuse: millisel määral võib täheldada kunstilise kujundi vormivahenditel, peamiselt stilistilistel kujunditel ratsionaalset ja emotsionaalset toimet?

Tundub, et mõtet loogilisel alusel rõhutav iseloom on kirjeldaval epiteedil, võrdlustel ja vastandamistel (kontrast, antitees, antonüüm) ning retoorilises pöördumises või küsimuses sisalduval vastusel.

⁷ В. И. Ленин, Соч., 4 изд., т. 20, стр. 237.

Emotsionaalset mõju on vähemal või suuremal määral kõigil stilistilistel kujunditel. See kehtib ka kõnekäändude, fraseoloogiliste väljendite, vanasõnade ja mõistatuste kohta.

Kõlakujundid, riim ja rütm ning õnnestunult kujundatud keelelise väljenduse meloodilisus on puhtemotsionaalse mõjuga. Kui emotsionaalne tähendab harilikult loogilise interpretatsiooni tunnete vormis, siis viimati mainitud kujundite kohta seda öelda ei saa.

Autori poolt mõttele omistatud tähtsuse ja kõlajõu hindamisel tuleb tähelepanu pöörata kujundite sugestiivsele toimele. «Kalevipoja» mõistmiseks on sellel küllalt oluline väärtus.

Sugestiooni olemuseks on sõna või kujundi selline mõju lugejale-kuulajale, mida iseloomustab neis peituva sisu alateadvuslik vastuvõtt.

Tugev sugestiivne toime on kõnekujundite ja tähenduselt lähedaste sõnade kuhjamisel, sünonüümidel, kõlakujundeil, riimil ja rütmil ning lausekujundeist kordustel, paralleelismidel, polüsündetonil, teatud liiki retoorilistel küsimustel ja gradatsioonil.

Alljärgnev sugestiivselt mõjuv esitus põhineb peamiselt kordusel:

*Läksin mõõka võttemaie,
Hõbeoda püüdemaie,
Vaskist ammu õngitsema.
Tuli vasta vanameesi,
Vanameesi, vaskimeesi;
Vaskikübara päässa,
Vasksärki seljassa,
Vaskivööde niude ümber,
Vaskikinda'ad käessa,
Vaskisaapa'ad jalassa,
Vaskikannuksed saapassa,
Vaskikilbid pannalvööla,
Vaskikirjad kilpidela,
Vaskikeha, vaskikaela,
Vaskisuu ja vaskisilmad.⁸*

Gnoseoloogiliselt põhineb sugestioon märgi kui nähtuse esindaja ja selle nähtuse enese vahel valitseva seose tunneta-misel. Füsioloogia seletab sugestiooni teise signaalsüsteemi abil. Situationsiaistinguist abstraherudes võib väita, et märk tekitab samasuguse psüühilise kujundi kui nähtus, mida ta esindab.

Kui intuiitiivse tunnetuse aluseks on põhiinformatsioon ja loogiline informatsioonilisand, siis sugestiivne toime põhineb põhiinformatsioonil ja emotsionaalsel informatsioonilisandil. Sugestiooni tugevus oleneb esmase signaali tähtsusest ja korda-

⁸ Fr. R. Kreutzwald. «Kalevipoeg», tekstikriitiline väljaanne I, lk. 132.

misest, tema kohast eetilis-esteetiliste hinnangute skaalas, miljööst, meeleolust, edasiandva isiku autoriteedist jne.

Et sugestiivne mõju on alateadvusliku iseloomuga, võib sel teel inimesele sisendada ka tema huvidele võõrast või ebatõest (desinformeerivat) informatsiooni. Selle õnnestumine oleneb positiivselt stimuleeriva informatsioonilisandi oskuslikust ühendamisest põhiinformatsiooniga.

Kunstiliste väljendusvahendite emotsionaalset, sealhulgas ka sugestiivset toimet pole võimalik täpselt mõõta. Küll aga võib seda loogiliselt jälgida, vaagida ja üldjoontes hinnata. Seejuures tuleb siirduda osalt tervikule, üksikult üldisele.

Küsimus ei piirdu kunstilise kujundi välise vormi üksikute elementide ega ka komplekse mõju käsitlemisega, sest ei saa mõõda minna sisust. Seepärast tuleb kunstilist kujundit vaadelda kui tervikut. Ei tohi unustada ka terviku ja selle osade dialektikat. Kunstilise kujundi kvaliteet tekib esmajoones sisu ja vormi elementide liitumise tulemusena, kuid ei ole taandatatav nende väärtuste summale, sest ta pole agregaat, vaid süsteem.

Teiseks on kunstilise kujundi kvaliteet seotud mitte ainult oma vormi ja sisu elementidega, vaid ka teiste kunstiliste kujunditega laiema süsteemi raames, mille sisu elemendiks ta on.

Kunstiline kujund on algne autonoomne kunstimärk. Teda kui idee, mõtte kunstilist kehastajat, ta olemust iseloomustavad peale nähtumuse veel mitmed olulised iseloomujooned ja nende toime. Kunstilise kujundi olemus avaldub esteetilise elamuse kaudu. Kunstilisele kujundile omase informatsioonilisandi abil tajub inimene tema olemust märkamatu. Et tekkinud elamused prevaleerivad esteetilised tunded sageli koos eetilistega, suhtub ka inimene saadud informatsiooni nende kategooriate abil.

Ehkki sotsiaalselt diferentseerunud ühiskonnas loodud kunstilistel kujunditel on oma ideoloogiline kude, pole seda kunstiküpse kujundi puhul otseselt tunda. Seepärast ei esine tavaliselt esteetilise elamuse protsess kunstilise kujundi või kujundite kompleksi (teose) mõju teadlikku taandamist poliitilistele ja õiguslikele tõekspidamistele, mida kujund eetilis-esteetilise näol interpreteerib, ega ka eesmärgile, mida kujundi või teosega taotletakse.

Siin peitub kunsti võrratu kasvatusliku mõju teine saladus (esimene oli teatavasti informatsioonilisandi olemasolu). Valdav osa inimesi ei salli, kui neile kuulutatakse või mõista antakse, et neid tahetakse kasvatada, et nad on halvad või rumalad. Võõra tahte pealesurumine, olgugi et see antud juhul enamasti kasuks tuleb (kui pole tegemist lausa voluntarismi, subjektiivismi või dogmatismiga), on omamoodi vägivald ja kutsub see-

pärast välja psüühilise vastupanureaktsiooni. Kasvatustöö üheks suuremaks puuduseks ongi selle formaalsus: kasvatamise asemel räägitakse rohkem kasvatamisest või suhtutakse sellesse pealiskaudselt, lihtsustatult. Ka kunstiteosed, mille kasvatuslik püüe on ilmselt tajutav, ei leia rahvalt vastuvõtmist.

Loogiline mõjub heas kunstiteoses intuiitselt, vallutades alles hiljem (järgnevatel päevadel ja nädalatel) inimese mõtted. See seisneb esteetilise elamuse ajal intuiitselt tunnetatud ratsionaalse lahtimõtestamises ja uuesti läbielamises. Tekkivad mõtted tunduvad isikliku avastusena ja valmistavad tunnetusrõõmu. Tunnetamine kasvab üle loominguks, sest avastused sünnitavad probleeme ja panevad neid lahendama. Leiab aset täiuslikumate inimeste ja ideaalse maailma mõtteline konstrueerimine. Tunnetamise, avastamise ja loomingu rõõm etendavad positiivselt stimuleerivat osa, vallutavad sageli inimese jäägitult ning ülendavad ja õilistavad teda ka emotsionaalsel alusel.

Ometi on kunstnik selle teadlikult esile kutsunud, tunnetajale ja reaalsele tegelikkusele suunanud ning nende arendamiseks ja ümberkujundamiseks mõelnud. Heatasemelise teose puhul see nii toimubki; ainult et tajuja sellele harilikult ei mõtle, ta muutub enesele märkamatuks ja mõjutab nii ka ümbrust.

Kõige selle teaduslik tunnetamine tähendab loogiliste arutluste ja analüüsi ühendamist esteetilise elamusega. Loomulikult on kunstiteose mõju väga raske seletada kirjeldamise või teoreetilise valgustamise teel. Tähendab see ju kvalitatiivselt erinevale väljendusvormile — kujundite abil väljendamiselt mõistete abil väljendamisele — üleminekut.

Kunstiline üldistus, mis teosele sotsiaalse väärtuse annab, esitatakse spetsiifiliste vahenditega. Mõnikord saavutatakse efekt nõrga vihjega, teinekord ütlematajätmisega jne.

Teoreetilises kirjelduses väljendatakse kunstilist üldistust mõistete abil. Kuigi teadusliku keele väljendusvõimalused on väga avarad (näiteks kasutatakse mitmesuunaliselt läbipõimivate kategooriate süsteemi), jäävad need kunsti väljendusvõimalustest maha.

Hoolimata sellest, et konkreetne kunstiteos või kunstiline kujund sisaldab üldist (sotsiaalset), on tema esteetilised väärtused niivõrd individuaalse iseloomuga, et isegi teose või kujundi reprodutseerimisel või teise žanri viimisel jääb alati midagi vähemal või suuremal määral tabamata ja tekitatav elamus ei küüni originaalini.

Meenutame selles mõttes L. Tolstoi «Sõda ja rahu» kodumaist ekraniseeringut, mis kahvatub originaali kõrval, tundub pingutatuna ja venitatuna. On rikutud Tolstoi peene kunstimaitsega ja võrratu meisterlikkusega loodud suurteose sisu

elementide vahetada, mõõtu jm. Pealegi püüab film ületada ameeriklaste oma. Kõige selle tagajärjeks on negatiivse stimulatsiooniga informatsioonilisand (võrreldes originaaliga).

Niisiis tuleb kõigepealt rõhutada, et kunstilise kujundi ja selle poolt tekitatava esteetilise elamuse loogiline hindamine eeldab kujundi sünniloosse tungimist: kunstilis-loomingulise tunnetuse olemuse ja iseärasuste, kunstilise üldistamise seaduspärasuste mõistmist.

Teiseks võib üksikult vaadeldavast, lihtsa kunstilise kujundi poolt tekitavast esteetilisest elamusest rääkida ainult suhteliselt. Tegelikult sõltub elamuse värvus ja tugevus olulisel määral ka kuulaja-vaataja psüühilisest seisundist, mida on kujundanud eelnenud kunstilised kujundid, ning isiksuse individuaalsusest.

See viitab vajadusele arvestada kujundi seost teiste kujunditega, tema kohta väljaselgitamist kunstiliste kujundite süsteemis. Alles seal selgub kujundi tõeline olemus, toime ja kõla. Seega tuleb lähtuda osa ja terviku dialektikast ning näha ja hinnata kunstiteose kompositsiooni.

Eelöeldust ilmneb, et teose hindamiseks on vaja välja selgitada tema kunstimeetod, autori suhtumine ja teost kandev esteetiline ideaal. (Alles siis hakkavad üksikkujundid uurija käes tõeliselt elama.) Teiselt poolt aga pole see võimalik ilma üksikute kunstiliste kujundite ja nende autonoomse toime mõistmiseta. Seepärast tähendab kunstiteose sügav tunnetamine selle paljukordset tunnetamist, mille kestel toimub võnkumine üksiku ja üldise, osa ja terviku, üksikkujundi mõtte ja teose esteetilise ideaali, kunstimeetodi ja teose nähtumuse, tunnetaja ja autori suhtumise vahel. Seejuures on iga uus võnge eelmisest oma diapasonilt laiem ja tasemelt kõrgem.

Kunstilise kujundi kujunemise ja olemuse hindamise seisukohalt pakub huvi kunstilise kujundi ja autori suhtumise vahetada.

Mõnedes kirjandusteoreetilistes allikates eristatakse stilistilisi kujundeid selle poolest, et nähakse neil erinevaid võimalusi autorist väljaspool seisva tegelikkuse ja autori suhtumise väljendamiseks.⁹

Kui stilistilised kujundid ja teised kunstilise väljendamise vahendid tõesti mingil määral sellise põhimõtte alusel liigituksid, siis oleks folkloristide seas seni vaidlusi tekitanud «Kalevipoja» rahvaehtsuse ja rahvalikkuse küsimust nende kujundite analüüsi alusel võimalik lahendada.

Inimlik suhtumine sotsiaalselt grupeerunud ühiskonnas seisneb välismaailma peegelduslike andmete ja tunnetaja huvide

⁹ B. Söö t. Kirjandusteooria lühikursus. Tallinn, 1966, lk. 64, 65, 67 ja 73.

(mis on tingitud tema tarvete rahuldamise stabiilsest seisundist) vastandamise tulemusena kujunenud tegelikkuse hindamises.

Suhtumise avaldumine kunstiteoses taandub küsimuseks sellest, milline on autori loomingu ja tema maailmavaate, autori teadvuse ja ühiskondliku teadvuse vahekord, täpsemalt, misugune on autori teadvuse seos antud ühiskonna erinevate sotsiaalsete jõudude teadvusega.

Kui kunstilise kujundi (mõtte) osi üksikult vaadelda, ei avasta neis harilikult kellegi ilmset suhtumist või selle puudumist. Selgelt avaldub autori hoiak laiendatud kunstilises pildis, eriti teoses kui terviklikus kujundite süsteemis.

Põhimõtteliselt võib öelda, et heas teoses esineb ainult see, mis on vajalik autori kunstilise kavatsuse, tema idee realiseerimiseks, ja kujutatu on antud ainult nii, kuidas see paremini autori ideelist kavatsust teenib. Öeldu kehtib ka põhikujundi antipoodi ja vastandlike kõrvalkujundite kohta.

«Kalevipoja» uurimisel tuleb lähtuda sellest, et eepos on terviklik komplitseeritud kunstiline kujund. Kalevipojal kui põhikujundil on palju kõrvalkujundeid kõrvaltegelaste, looduspiltide ja esemete näol. Omaette keerulisteks kujunditeks on «Soovituseks», sissejuhatused ja kõik kakskümmend laulu. Igaühes neist avaldub rahva ja rahvalauliku suhtumine, nende poliitilis-õiguslik ja eetilis-esteetiline ideaal.

Ühtede ja samade kunstilise väljenduse vahenditega saab nähtusi erinevalt kujutada. Autor võib näiteks kirjeldavat epiteeti kasutada just selle rõhutamiseks, mis tema ideed teenib. Ta võib hüperbooli abil suurendada nähtuse niisugust omadust, mis mitte objektiivselt, vaid autori vaatest lähtuva idee seisukohalt on kõige olulisem või peab selleks teose arenduses saama.

Niisiis tuleb kunstilise pildi või nende kompleksi sisu vaatlemisel juhendada printsipi, et see on kunstikavatsuslikult sündinud ja teenib autori eesmärki.

Ometi peitub siin ka sisemine vastuolu: kõik, mis on vaid autori, mitte aga lugeja suhtumine, see jääbki vaid autori omaks ja lugejast ilma. Selles avaldub individuaalse ja ühiskondliku teadvuse ühtsus ja erinevus, nendevaheline dialektika.

Individuaalne ja ühiskondlik teadvus on dialektilised vastandid. Ühise objekti peegeldusena nad eeldavad ja mõjutavad teineteist. Nii nagu ühiskondlik teadvus kui kategooria tähistab ühiskonnas ringlevaid teadmisi, huvisid, vaateid, tundeid, suhtumisi, ideid, mis on ühiskonna liikmete (mineviku ja oleviku) tunnetuse ja teadvuse tulemuseks ja avalduseks, nii ei teki ka indiviidi teadvus ilma ühiskondliku teadvuseta.

Seepärast saab autori suhtumist ja neid sotsiaalseid jõudu-

sid, kelle ellusuhtumise ja huvidega see ühtib või vastuolus on, kindlaks teha vaid ajaloolis-materialistliku käsitluse alusel.

Autori teadvus, tema maailmavaade ja ellusuhtumine avalduvad kontsentreeritud kujul teose esteetilises ideaalis. Autori teadvuse ja ühiskondliku teadvuse vahekorra lahendamiseks tuleb niisiis vaadelda teose esteetilise ideaali ja ühiskondliku progressi vahekorda. Eepose puhul tähendab selle probleemi lahendamine ühtlasi tema konkreetse sotsiaalse osa tunnetamist. See osa on olnud eri ajajärkudel erinev.

Algselt väljendas eepos looduse tunnetamist; sellest perioodist pärineb rahvaeepose mütoloogiline element. Hülozoistlikust loodusemõistmisest arenes hiljem välja rahvausund, mis samuti jättis eeposele oma jälje. Seetõttu peegelduvad eeposes ka tolle ajajärgu teadmised, kogemused, eetilised ja esteetilised arusaamad.

Tunnetuse pidev areng teeb alatasa korrekture. Hiljem, kui inimene hakkas loomulikkusest võõrduma, kajastab eepos üha rohkem reljeefseid, enamasti vapustavaid ühiskondlikke sündmusi, eriti vabadusvõitlust, võitlust mitmesuguste vaenlaste vastu.

«Kalevipoja» puhul tuleb eristada tema sotsiaalset funktsiooni eepose ilmumise ajal ning rahvusliku ärkamise, rahvusliku kodanluse võimuloleku ja sotsialistliku korra ajal.

Eepose sotsiaalse rolli avamiseks on vaja välja selgitada tema aluseks olev kunstimeetod ja jälgida selle arengut ning tuua selle najal esile eeposesse kätketud mineviku, oleviku ja tuleviku sotsiaalne kontseptsioon. Selline ülesanne nõuab eepose taotluste vastandamist rahva olemisega, ühiskondlik-poliitilise olukorraga ja rahva elutingimustega eepose ilmumise ajajärgul.

«Soovituseks»¹⁰ kajastab ilmekalt Kreutzwaldi ellusuhtumist. Kui selle värssides sisalduv mõte looritusest vabastada, kõrvutada rahva sotsiaal-poliitilise tegelikkusega ja siduda rahva olemisega, siis võiks see kõlada enam-vähem nii, nagu järgnevates ridades esitatud¹¹.

Minu eesmärk on selle lugulaulu kaudu kogu rahvale teatavaks teha (1), et ta minevikus, enne saksa ja taani vallutajate tungimist meie maale XIII sajandi algul, oli vaba, orjastamata rahvas (1—8) (selleks on vaja laulujumal Vanemuise vägevat laulujõudu (kannelt)).

See oli hea ja ilus aeg (7—8) ja teadustus (laul) sellest on meile kaunis (2).

¹⁰ Fr. R. Kreutzwald. «Kalevipoeg», tekstikriitiline väljaanne I, lk. 73.

¹¹ Sulgudes olevad numbrid tähistavad värse.

Tahan ka näidata teile (14), kuidas meie rahvas orjastajate vastu kangelaslikult võitles (15—16).

See ajalooline tõde, mida varjavad sajandid (13) ja hoiavad saladuses meie rõhujad (6), saagu selle laulu kaudu teile nähtavaks (13).

Kuulutagem sellest meie saatusekaaslastele liivlastele ja lätlastele (17), samuti soomlastele, kellest abi (kasu) võib loota (18—19) (see on tulevikulootuse panemine võitluse kaardile, on liitlaste peale mõtlemine ja nende poole pöördumine).

Laulan teile (29—30) meie ajaloost selle põhjal, mis on talletatud meie rahvapärimestes, rahvaluules (21) ja võõra päritoluga ajalooallikates (22).

Olen seda laulu ammust ajast püüdlikult salmitsenud (juba noorukiaastaist peale innuga rahvaluulet kogunud jne., 25—28) ja nüüd, kus mu aatekaaslased on mulla alla varisenud (üliõpilaspõlve sõber, eepose esialgne kavandaja ja autor Fr. R. Faehlmann ja D. Jürgenson, 31—32), laulan üksi (kirjutab, toimetab ja kannab eepose väljaandmise raskusi), ilma nende toetuseta (36) oma rahva rõõmuajast (lust, 33, 37), teda tabanud orjaöö tapvast pimedusest (kurbus, kurvastus, 34, 38), tema elulistest püüdlustest ja ideaalist (igatsused, 35, 39), kuni närtsin lõpuks selles raskest tööst ja võitluses (Kreutzwald on haige, «Kalevipoega» (ja autorit) aga ründavad tema ideoloogia pärast ajakirjanduses pastor Ahrens (olguigi ise eesti rahvaluule koguja) ja teised eesti rahva sotsiaalsete taotluste vaenlased).

Veelgi selgemini avaldub autori suhtumine ja «Kalevipoja» esteetiline ideaal «Sissejuhatuses»¹² värsides. Selle esimese kahekümne viie värsiga antud kunstiline kujund võiks lahtimõtestatult (ja rahva olemisega seostatult) kõlada üldjoontes järgmiselt.

Elustugu (kerkigu kalmu künkast 3, kasvagu kanarbikust 6) ja levigu (lehvitama 1) teadustus (kuulutused 2) eestlaste (kalevite 2) kaugest ajaloost (muistsed mälestused 1), mis on esivanemate paljude põlvkondadega (pikad piinad 9) hauda kadunud (kalmu 3, varjude vaikusele 8, surnute juurde, põrmu põue 11, Uku [eesti-soome taevataat] hõlma 12, Maarja [rahvausundilis-kristliku päritoluga taevaema] rüppe), unustuse hõlmas uinunud (hämariikus 5, 12, 1—13).

Ärge leppige meid tabanud orjusega, mida oleme liialt kaua talunud (pikad piinad 9, kurnatused 10)!

(See mõte avaldub eelnenud kunstilise kujundi ja vaadeldava 1.—13. värsi ühise toime alusel; orjapõlvest jumalikult

¹² Fr. R. Kreutzwald. «Kalevipoeg», tekstikriitiline väljaanne I, lk. 74.

võimsal häälel laulmise mõtteks ei ole orjuse ülistamine, vaid orjusevastase võitluse õhutamine).

Ärge harjuge oma ebainimliku eluga! Ärgake! Saage üle nüristumisest, vaadake, mis meist on saanud! Maha orjameelus! Tõuske üles!

(Praegu on meie piinapõlve tunnetamine varjusurmas, esivanemate [«varjude» — surnute] põrmude põues, kalmu kaane all, nagu ammuse priipõlve tunnetuski).

Rahu esivanemate põrmule!

(Värsid 14—17 omavad ülalmainitud kõla; selles lugupidamise avalduses elust lahkunuile väljendub inimsaatus traagika, mille meenutamine loob sidemed elava ja surnu kui saatusekaaslaste vahel).

Neile ei paista enam tõevalgust ajast, mille lapsed nad olid (päike neile ei paista 14), nad jäävad ükskõikseks lauliku tõekuulutustele, (kuldse kääri kukkumisele 15; rahvapäraselt kuulub kägu sõnumeid, on lauliku võrdkujuks oma hääle jõult, ületades meie metsade kõik laulikud. 'Kuldne kägu' tähendab 'kuldse' eetilis-esteetilise funktsiooni tõttu tõde kuulutatavat kägu, sest kuld on parem ja kaunim kõigist metallidest, nagu tõdegi on hea ja ilus) kui ka rõhujate pettejuttudele (meie inimlike väärtuste ja õiguste kohta), kes meie viha kardavad;

(pesilindu pettemaie 16; hauduja lind või tema paariline püüavad lähenevat inimest eksiteele viia kas täieliku vaikimise ja vagusi pesalistumisega või [meie aladel eriti kiivitaja, koovitaja ja kajakas] lennu ja häälitusega pesast kaugemal, pesast eemale suunduva tiirutamisega [vale suunas]).

Kuid see tõde (päikese paiste 14, valgus 20) kajastub (kumab 20, peegeldub) meie põlvkonnale

(varju valvajale 20 [varjud — surnud] — esivanemate järglastele, nende töö ja võitluse jätkajaile)

kõikjal (kõrgelt 18) rahvaluules

(kuu valguses 18; päikese valgus — tõevalgus, kuu kuma — tõe peegeldus, — rahvaluules)

ja ajalooteaduse allikates

(tähtede silmad 19, tähtede sära on siin tõese teadmuse võrdkuju; taeva sõravast 19 [s. o. eemalt, horisondist, sest eestlastel veel teadust ei olnud])

ning on materjaliks (kuma 21 kui tõe valguse peegeldus) laulikule tõest ettekujutuse loomisel,

(kuju kuduajale 21; 'kuju' — kujutus, ettekujutus; «Kalevi-poja» sõnavaras ei ole keelemärke 'kujutus' ja 'ettekujutus', seda mõistet väljendab autor 'kuju' märgi abil; 'kuju kuduaja' — on tõe kujutluse looja, sõlmitseja — laulik)

kes selle (kuu kumana peegeldava tõevalguse 20—21) mõistukõnena (varjuvaipa 23) rahulikku rüüsse (rahurüüdi-

desse 22, sest see tõde on mässuvaimuline!) mähib (23). (24. ja 25. värss on tõlgendatavad maskeeriva paisutusena).

Eelnenud analüüsi põhjal võib väita, et mõistukõnelise tekstiga antud kunstilise kujundi lahtimõtestamine on vaja seostada rahva olemise ja ajaloolise olukorraga. Kui tegelikkust ja miljööd, kus kunstiline kujund sündis, mitte arvestada, vaid piirduda ainult teksti mehaanilise lahtiarutamisega, osutub paljugi tabamatuks ja osa keelemärke ülearuseks, mõttetuks ballastiks.

Autori suhtumisest, nagu eeltoodud värssidestki kooruvad kunstilise kujundi (teose) klassilisuse, parteilisuse ja rahvalikkuse probleemid. «Kalevipoja» puhul pakub see eriti huvi, sest tegemist on niihästi teadaoleva individuaalse kui ka kollektiivse autorlusega.

Kui varasematel ajajärkudel on mitmed kriitikud (J. Aavik jt.) püüdnud «Kalevipoja» rahvalikkuse üle otsustada tema rahvaluulelisuse (rahvapärasuse) alusel, siis viiekümnendatest aastatest alates on küsimusele hakatud lähenema ajaloolis-materialistlikult. Kaasaegsed uurijad on põhiliselt üksmeelsel arvamusel, et «Kalevipoeg» on rahvalik eepos. Ilmekalt avaldub selline käsitus käesoleva uurimuse aluseks oleva teose eesõnas ja sissejuhatuses, mille autoriks on A. Annist. Samal seisukohal on ka kirjandusteadlane E. Nirk ja rahvaluuleteadlane Ü. Tedre.

Näib, et «Kalevipoja» rahvalikkuse üldtunnustatud kriteeriumiks on temas kajastuva esteetilise ideaali ühtimine ühiskondliku progressiga.

«Kalevipoja» rahvalikkuse küsimus on seotud autori teadvuse, rahva teadvuse ja olemise ning epohhi hinguse suhetega. Ühtlasi võib rahvaliku teose rahvalikkuse tase olla küllaltki erinev. «Kalevipoja» filosoofiline uurimine peaks andma selles suhtes huvitavat materjali.

Eepose looja suhtumise ja rahva teadvuse kõrvutamise ning vaagimise kaudu lahendatav rahvalikkuse küsimus siirdub klassilisuse ja parteilisuse pinnale, läheb üle natsionaalselt diapaasonilt internatsionaalsele. See on eepose kõlajõu probleem, mis puudutab klassilise ja üldinimliku, lokaalse ja rahvusvahelise seoseid. Nende küsimuste teadusliku lahendamise üldtunnustatud teeks on rahvuseeposte võrdlev analüüs. See meetod eeldab rahvuseeposte filosoofilist ja folkloristlikku uurimist, peale selle ka mütoloogia, rahvausundi, tunnetuse ajalooliste vormide, tavalise teadvuse arengu järjepidevuse, füüsilise töö tegija (erinevatel ajajärkudel) intellektuaalsete võimete, eri rahvaste eetilise suhtumise ja moraali, esteetilise suhtumise, maitse, kunstimeisterlikkuse jne. võrdlevat uurimist.

Selles osas on palju tööd veel tegemata. Rahvaluule filosoofiline uurimine astub meie maal alles esimesi samme.

Eepose kõlajõu ulatuse üle on seda kergem otsustada, mida eakam ta on, mida kaugemale aeg tema sünnist liigub. Kõik see, mis kõlab teise sajandisse astunud «Kalevipojas» aktuaalsena, elulisena, edasiviivana, mis harmoniseerub meie ajastu eesrindliku ideaaliga, läheb eepose kõlajõu arvele. Selleks on tema üldnimlik sisu, kõikide aegade kandva sotsiaalse jõu — maiste ja taevaste väärtuste looja alati nooruslik iseloomustus ning tema igavesti elavad ideaalid: vabadus,

rahu,
võrdsus,
looming,
sõprus,
õnn!

Selles avaldub ka «Kalevipoja» kõikideks eposhideks püsima jääv internatsionalism.

Üldnimliku, rahvusvahelise väärtuse ja kõlaga on ka eepose väljenduvad rahvaliku tunnetuse, rahva teadvuse ning intellekti arengu seaduspärasused, eeposes peegelduv loomulik, mis on inimesele omane, ja kajastuv ebaloomulik, võõrdunu, mis saadab kõiki rahvaid teel ürgsest kogukonnast läbi mitmesuguste ebainimlike suhetega eposhide progressi poole.

М. Пылдра

**О познании художественного образа
и о возможностях его применения при анализе
эпоса «Калевипоэг»**

Резюме

В статье рассматриваются на основе теории познания вопросы осмысления содержания художественных образов эпоса «Калевипоэг» и логической оценки эстетического переживания, освещаются основы раскрытия содержания эпопеобразных художественных произведений, познания их социальной роли и звучания.

Значительная часть работы посвящена анализу аппарата и диалектики рационального и эмоционального действия художественного образа. Осуществление логической оценки эстетического переживания происходит через освещение художественно-творческого познания. На основе развития теории о приложении информации рассматривается с нового аспекта природа действия художественного образа и специфика искусства.

При познании действия художественного образа обращается внимание на необходимость учета его связей с действием системы образов, в состав которой он входит. На

материале «Калевипоег» показывается, как при раскрытии аллегоричного художественного образа необходимо учитывать народное бытие и господствующие социально-политические условия, стоящие перед творцом.

В статье рассматривается и проблема авторского отношения, его философские основы в свете соотношения индивидуального и общественного сознания. В этой связи идет речь также о проблемах народности, классовости, партийности эпоса и их соотношений с интернациональным и общечеловеческим.

M. Põldra

On Uncognition of Artistic Image and the Possibilities of Applying it in Analysing "Kalevipoeg"

Summary

The study deals with the problems of interpreting the content of the artistic images and of the logical estimation of the aesthetic experience of the epic "Kalevipoeg" on the basis of dialectical materialistic epistemology, enlightens the fundamentals of opening up of the content, of the cognition of the social part and the strength of resonance of the works of art like epics.

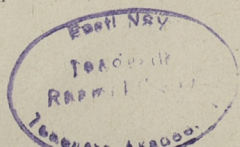
A considerable part of the paper is devoted to the analysis of the apparatus and dialectics of the rational and emotional effect of the artistic image.

Passing on to the logical estimation of the aesthetic experience we proceed from the sources of artistic-creative cognition.

The author evolves a theory of the addition of information, thus treating the essence of the effect of the artistic image and the specific character of art from a novel aspect.

In the cognition of the effect of the artistic image attention is given to its connecting to the influence of the system of artistic image, the part of which is a single image. The material of "Kalevipoeg" shows us how the existence and the social-political conditions of the people which were before the eyes of the author, should be considered in the interpretation of allegorical image.

A great part of the work comprises the problem of the author's attitude, the treatment of its philosophic fundamentals in the light of the relations of individual and social consciousness. In the relation mentioned also such problems are touched upon as those of the popularity of the epic, class and party principles and their relations to the international and the universally human.

ИССЛЕДОВАНИЯ КАФЕДРЫ ФИЛОСОФИИ ПО КУЛЬТУРЕ

На эстонском языке

Tallinna Polütehniline Instituut

Toimetaja O. Stein

Tehniline toimetaja L. Looper

Ladumisele antud 11. X 1967. Trükkimisele antud 25. 3. 1968. Paber 60×90/16.
Trükipoognaid 4,5. Arvestuspoognaid 4,64. Trükiarv 350. MB-01748. Tell. nr.
8308. Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk 2.

Hind 24 kop.

17

Hind 24 kop.